

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο όρος «δικαίωμα αντίστασης» μοιάζει να είναι εσωτερικά αντιφατικός. Δικαίωμα σημαίνει την εξουσία που ισχύει επειδή την παρέχει η έννομη τάξη, ενώ αντίσταση την εναντίωση στις ρυθμίσεις και στις επιταγές αυτής της έννομης τάξης. Επομένως ποιοί θα μπορούσε να είναι το περιεχόμενο ενός «δικαιώματος αντίστασης» κατοχυρωμένου μάλιστα και από το ίδιο το Σύνταγμα; Είναι δυνατόν η ίδια η έννομη τάξη να προβλέπει τη δυνατότητα αντίστασης στις επιταγές της; Δεν αυτοαναιρείται με αυτόν τον τρόπο;

Όπως θα δούμε στα κεφάλαια που ακολουθούν η αντίσταση του πολίτη, που πράγματι σαν γεγονός μπορεί να είναι στοιχείο ανατροπής της έννομης τάξης και τότε είναι παράνομη, μπορεί σε άλλες περιπτώσεις να καθίσταται παράγοντας επιβολής της νομιμότητας. Και τότε μιλάμε πλέον για δικαίωμα και μάλιστα συνταγματικό (άρθρο 120 παρ 4 του Συντάγματος που ορίζει ότι: « Η τήρηση του Συντάγματος επαφίεται στον πατριωτισμό των Ελλήνων, που δικαιούνται και υποχρεούνται να αντιστέκονται με κάθε μέσο εναντίον οποιουδήποτε επιχειρεί να το καταλύσει με τη βία»)

Η οργάνωση και η τυποποίηση του δικαιώματος της αντίστασης στο Σύνταγμα παράλληλα το οριοθετεί έτσι ώστε να πρέπει να συντρέχουν σωρευτικά κάποιες προϋποθέσεις προκειμένου να μπορέσει να ενεργοποιηθεί. Πρόκειται για ένα ιδιότυπο και πολυμορφικό δικαίωμα, που ενεργοποιείται σε εξαιρετικές περιστάσεις και σαν στόχο έχει την προστασία του πολιτεύματος.

Η αντίσταση του αρ.120 παρ 4 Σ ονομάζεται και «μεγάλη αντίσταση» και θεωρείται δικαίωμα και καθήκον του πολίτη στην περίπτωση που επιχειρείται η βίαιη κατάλυση του Συντάγματος. Υπάρχει όμως και η «μικρή αντίσταση», η οποία δεν κατοχυρώνεται ρητά στο Σύνταγμα ούτε βέβαια στις ποινικές διατάξεις (αφού στόχος του ποινικού δικαίου δεν είναι να απονείμει δικαιώματα, αλλά να τιμωρήσει τις προσβολές των ατομικών και υπερατομικών αγαθών), ωστόσο προκύπτει έμμεσα από αυτές. Η αρχή της «ενότητας της έννομης τάξης» εκτός του ότι επιβάλλει μία σφαιρική αντιμετώπιση του ζητήματος, δεν αφήνει και περιθώρια για αντιφατικές ερμηνείες.

Από την άλλη πλευρά θα μπορούσαμε να πούμε ότι το «δικαίωμα της αντίστασης» εμπεριέχει και εμπεριέχεται και σε άλλα συνταγματικά δικαιώματα πχ στο δικαίωμα της απεργίας, των συναθροίσεων κτλ, η άσκηση των οποίων καλλιεργεί ένα αγωνιστικό φρόνημα ως στάση ζωής (γι' αυτό μπορεί να γίνει λόγος και εδώ για «μικρή αντίσταση»), απαραίτητου προκειμένου να μην μείνει το καθήκον αντίστασης του αρ.120 παρ 4Σ, την κρίσιμη ώρα, «στο χαρτί».

Για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας το κέντρο βάρους θα δοθεί στο δικαίωμα της αντίστασης, όπως αυτό κατοχυρώνεται στο Σύνταγμα. Η εργασία φιλοδοξεί όμως να δώσει κάτι και από το φιλοσοφικό και κοινωνικοπολιτικό πνεύμα του δικαιώματος αντίστασης, μιάς και αυτό δεν αποτελεί αντικείμενο μόνο της νομικής επιστήμης, αλλά και πολλών άλλων επιστημονικών κλάδων όπως π.χ της ιστορίας, της πολιτικής, της φιλοσοφίας, της κοινωνιολογίας, της θεολογίας και υπό ευρύτερη έννοια και της ψυχολογίας. Παρατηρούμε συνεπώς ότι μόνο μέσα από μία διεπιστημονική ανάλυση θα μπορούσαμε να κατανοήσουμε πλήρως το ζήτημα και να οδηγηθούμε σε ολοκληρωμένα συμπεράσματα. Αλλά και πρίν από την διεπιστημονική αυτή ανάλυση θα έπρεπε να ερευνήσουμε και μία άλλη παράμετρο: τη σχέση μεταξύ δικαίου, πολιτικής, κοινωνίας και ηθικής. Είναι φανερό ότι όλα αυτά τα ζητήματα όχι μόνο δεν μπορούν να εξαντληθούν στα πλαίσια αυτής της εργασίας, αλλά ούτε καν να

σκιαγραφηθούν.

Η εκκίνηση δεν θα γίνει από το νομικό πλαίσιο, μιας και το θεμέλιο του δικαιώματος της αντίστασης ήταν για πολλούς αιώνες περισσότερο φιλοσοφικό- πολιτειολογικό παρά νομικό. Με αυτή τη βάση θα παρουσιαστεί η ιστορική εξέλιξη του δικαιώματος της αντίστασης από την αρχαιότητα ως τον 21ο αιώνα και θα δούμε το ρόλο που έπαιξε στην διαμόρφωση των ιστορικών εξελίξεων, τους υποστηρικτές του και όσους το πολέμησαν, όπως επίσης και το γεγονός ότι κάποιους αιώνες πριν ήταν αδιανόητο να αυτονομηθεί από την κοινωνική πραγματικότητα, γέννημα της οποίας και ήταν. Κρίθηκε σκόπιμο να γίνει με αυτόν τον τρόπο η πρώτη προσέγγιση του ζητήματος έτσι ώστε να δούμε και μία άλλη διάσταση του δικαιώματος της αντίστασης, που μαρτυρεί ταυτόχρονα και τον λόγο για τον οποίο δεν μπορεί το δίκαιο να το αναγνωρίσει ευρέως ως δικαίωμα και καθήκον χωρίς δυσκολίες.

Στο δεύτερο μέρος θα επικεντρωθούμε στις προϋποθέσεις που πρέπει να συντρέχουν και μάλιστα σφαιρικά προκειμένου να ενεργοποιηθεί το δικαίωμα και το καθήκον αντίστασης. («κατάσταση αντίστασης»).

Στο τρίτο μέρος θα δούμε ποιός είναι ο σκοπός του αρ. 120 παρ 4 Σ(είναι και η αποκατάσταση της δημοκρατικής νομιμότητας;), ποιός είναι ο φορέας του δικαιώματος και καθήκοντος αντίστασης και ποιές μορφές μπορεί να έχει η αντίσταση. Στη συνέχεια θα δούμε την προβληματική που έχει δημιουργηθεί σχετικά με το δικαίωμα της αντίστασης, το φαινόμενο της πολιτικής ανυπακοής και το ζήτημα της αποδοχής που μπορεί να έχει η πολιτισμένη πολιτική ανυπακοή στην έννομη τάξη με την έννοια της ανοχής. Στα τελευταία κεφάλαια θα εξεταστεί η φύση και ο χαρακτήρας του δικαιώματος και καθήκοντος αντίστασης.

Προκειμένου να κατανοήσουμε πλήρως το άρθρο 120 παρ 4 Σ αναγκαία είναι η προσφυγή στις διατάξεις του ποινικού δικαίου, χωρίς τις οποίες είναι αδύνατον να καταλήξουμε σε ορθά συμπεράσματα. Το ζήτημα του χαρακτήρα του εγκλήματος της εσχάτης προδοσίας ως στιγμιαίου ή διαρκούς, που πήρε πολιτικές διαστάσεις, είναι ένα δείγμα της δυσχέρειας του όλου εγχειρήματος.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΕΩΣ ΤΟΝ 21ο ΑΙΩΝΑ.

Προλεγόμενα

Για την κατανόηση του δικαιώματος της αντίστασης, όπως αυτό εμφανίζεται και αναγνωρίζεται στη σημερινή εποχή, απαραίτητη θεωρείται μία ιστορική αναδρομή, η οποία θα μας βοηθήσει να δούμε τις αντιλήψεις που κυριαρχούσαν σχετικά με το δικαίωμα της αντίστασης σε προηγούμενες ιστορικές περιόδους, οι οποίες αντιλήψεις ήταν κοινωνικό προϊόν των αναγκών και των στόχων κάθε εποχής. Η μελέτη του

ιστορικού πλαισίου , εφόσον αυτό υπάρχει, είναι πάντα απαραίτητη για την πληρέστερη κατανόηση κάθε αντικειμένου ή επιμέρους ζητήματος. Χωρίς το ιστορικό πλαίσιο αιωρούμαστε σ' ένα κενό – παρόν, με όλα τα επακόλουθα μιας τέτοιας αιώρησης : αδυναμία κατανόησης και σφαιρικής αντίληψης του ζητήματος, αμφιταλαντεύσεις και αβεβαιότητα.

Η ιστορική μας εξέλιξη θα ξεκινήσει από την αρχαία Ελλάδα, δικαιολογημένα νομίζω, μιας και θεωρείται η γενέτειρα του δικαιώματος της αντίστασης-κατ' αρχήν με τη μορφή της τυρρανοκτονίας- και δη από την αρχαία Αθήνα, αυτή την πόλη – πρότυπο. Στη συνέχεια θα μεταφερθούμε στους μεσαιωνικούς χρόνους όπου θα εξετάσουμε το δικαίωμα της αντίστασης μέσα από την μάχη των «δύο ξιφών»(κοσμική- πνευματική εξουσία) , για να φτάσουμε στο διαφωτισμό και από εκεί στον 19ο , στον 20ο και στην αυγή του 21ου αιώνα.

A) ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

Το δικαίωμα της αντίστασης ως εγγύηση της αρχαίας δημοκρατίας.

Η πόλη των Αθηνών μπορεί δικαίως να θεωρηθεί η γενέτειρα του δικαιώματος της αντίστασης, όπου, σύμφωνα με το σχολικό παράδειγμα, ο Αρμόδιος και ο Αριστογείτονας θανάτωσαν τον τύραννο των Αθηνών Ίππαρχο, αδελφό του Ιππία και τιμήθηκαν γι' αυτό με τις μεγαλύτερες τιμές. Οι αρχαίοι Έλληνες είναι ανελέητοι με αυτούς που σφετερίζονται με οποιονδήποτε τρόπο την εξουσία και όχι μόνο εγκρίνουν ανεπιφύλακτα, αλλά και επιβραβεύουν τον πολίτη- τυρρανοκτόνο. Ο δημοκρατικός τρόπος σκέψης και πράξης είναι εμφανής σε κάθε εκδήλωση της ζωής, το «ελεύθερον» και το «εὐψυχον» είναι χαρακτηριστικά – αρετές του Αθηναίου πολίτη, όπως μας πληροφορεί ο Περικλής στον «Επιτάφιο». Η δημοκρατία είναι λοιπόν τρόπος ζωής και η ελευθερία ζωτικό στοιχείο για τον Αθηναίο πολίτη. Αυτό που αξίζει να σημειωθεί και να διευκρινισθεί από την αρχή κιόλας, είναι το γεγονός ότι δικαίωμα αντίστασης υπάρχει μόνο εναντίον του τυράννου, δηλαδή του προσβολέα του πολιτεύματος και των λαϊκών κυριαρχιών. Δικαίωμα αντίστασης του ενός κοινωνικού πόλου της εποχής (δούλων) κατά του άλλου(ελεύθεροι πολίτες) δεν υπάρχει. Φορείς του δικαιώματος της αντίστασης ήταν οι δούλοι μόνο όταν η αντίσταση αυτή επρόκειτο να στραφεί κατά της ολιγαρχίας με σκοπό την διάσωση της δημοκρατίας. Η αντίθεση λοιπόν εντοπίζεται όχι στο δίπολο ελεύθερος – δούλος αλλά στο δίπολο δημοκρατικός – ολιγαρχικός, πρόκειται δηλ. για αντίθεση στη μορφή της κυριαρχίας, μιας και η θέση των δούλων είναι δεδομένη. Ο Αριστοτέλης διαιρώντας τους ανθρώπους σε φύση ελεύθερους και δούλους διαλογίζεται πάνω σ' ένα δεδομένο του αρχαίου κόσμου. Το ότι αδυνατεί να επιτελέσει το διανοητικό άλμα και να δει το φαινόμενο με τα μάτια π.χ. του Locke, ο οποίος αιώνες αργότερα θεωρεί τη δουλεία μία επονείδιστη κατάσταση για τον πολιτισμό, είναι απόδειξη της αδυναμίας των ανθρώπων να υπερβούν την παράσταση της εποχής τους για τον κόσμο και τα πράγματα. Παρά την έλλειψη αναγνώρισης δικαιώματος αντίστασης όμως , με την έννοια της αντίδρασης στην εκμετάλλευση στην οποία υπόκεινταν, και παρά την έλλειψη μέσων για αντίσταση, φαινόμενα εξεγέρσεων δούλων υπήρχαν στην αρχαιότητα. Αυτές οι εξεγέρσεις όμως δεν αντιμετωπίστηκαν ποτέ σαν πολιτικό πρόβλημα, όπως ποτέ δεν αντιμετωπίστηκε ως πολιτικό πρόβλημα και η διάκριση των ανθρώπων σε ελεύθερους και δούλους. Ο Πλάτωνας αντιμετωπίζει την εξέγερση των δούλων σαν ένα απλό ζήτημα διοίκησης. Ωστόσο το αίτημα για εγκαθίδρυση ενός μη δουλοκτητικού καθεστώτος άμεσης δημοκρατίας υποστηρίχθηκε ξεκάθαρα από

ορισμένους πολίτες. Γεγονός είναι πάντως ότι με το πέρασμα του χρόνου βελτιώθηκε η θέση των δούλων τόσο ώστε ο Ξενοφών σχεδόν ν' αγανακτεί...

Η δουλεία όμως, όπως και η μη αναγνώριση δικαιώματος αντίστασης στους δούλους (κατα των ελευθέρων) είχε κοινωνικοπολιτικά αίτια. Η αμεσότητα στην ενάσκηση της πολιτικής εξουσίας, δηλ. η συμμετοχή στις λαϊκές συνελεύσεις και η εκλογή στα συλλογικά όργανα διακυβέρνησης, προϋπέθετε χρόνο. Η ύπαρξη των δούλων είναι με τη σειρά της προϋπόθεση προκειμένου να έχει ο Αθηναίος πολίτης το χρόνο για την συμμετοχή στο πολιτικό γίνεσθαι της πατρίδας του.

Αυτή η απεριόριστη δυνατότητα συμμετοχής στην άσκηση της εξουσίας είχε σαν αποτέλεσμα την ταύτιση του πολίτη με την πόλη του και συνεπώς δεν ετίθετο θέμα προστασίας του έναντι αυτής. Αυτή η ελεύθερη συμμετοχή στα κοινά ήταν ακριβώς το στοιχείο εκείνο που εξαφάνιζε την αντίθεση ανάμεσα στο κράτος και στον πολίτη και που σε τελευταία ανάλυση καθιστούσε την αντίσταση κατά του κράτους αδιανόητη. Η αντίσταση με αυτήν τη μορφή ήταν πραγματικά ασύλληπτη για τον Αθηναίο πολίτη, αφού η αντίσταση προϋποθέτει διαχωρισμό μεταξύ φορέα της εξουσίας, εξουσιαστή (αυτού που «κρατεί») και εξουσιαζόμενου. Επομένως σε περίοδο δημοκρατίας δικαίωμα αντίστασης δεν υπήρχε λόγος να υπάρχει, ακριβώς γιατί υπήρχαν γνήσιες πολιτικές ελευθερίες, άμεση συμμετοχή στην άσκηση της εξουσίας. Στην ύπαρξη εξουσίας, ως προϋπόθεσης της ύπαρξης του δικαιώματος αντίστασης, θα επανέλθω στο β' μέρος της εργασίας.

Δεν είναι τυχαίο λοιπόν ότι το δικαίωμα της αντίστασης θεσπίστηκε όταν άρχισε να υπάρχει κίνδυνος για τις πολιτικές ελευθερίες του λαού, όταν η τυραννία έθιξε το δικαίωμα του λαού να αυτοκυβερνάται και θέλησε να τον παραγκωνίσει από το πολιτικό προσκήνιο. Η εμφάνιση της τυραννίας σχετίζεται μάλλον με το πλήγμα που δέχτηκε η τότε κυρίαρχη κοινωνική τάξη των γαιοκτημόνων από τη νέα τάξη των εμπόρων, η οποία εμφανίστηκε στο προσκήνιο και διεκδικούσε μερίδιο στην εξουσία. Η νομοθεσία κατά της τυραννίας περιλαμβάνει όχι μόνο προληπτικά μέτρα, μέτρα δηλ. προκειμένου να καταστεί δυσχερής, αν όχι αδύνατη, η επιβολή τυραννίας, αλλά και κατασταλτικά, δηλ. σε περίπτωση που καταφέρει τελικά να εγκαθιδρυθεί, να βρεθεί αντιμέτωπη με ένα ισχυρό νομικό πλέγμα. Το θαυμαστό στη νομοθεσία αυτή όμως είναι και το γεγονός ότι κάνει αναφορά και σε έναν ιδιαίτερο τρόπο νομιμοποίησης της τυραννίας. Ως νομιμοποίηση της τυραννίας θεωρείται η μη αποχή από τα καθήκοντα τους των μελών του τότε Αρείου Πάγου. Σ' αυτό το στοιχείο του νόμου θα επανέλθουμε, αφού πρώτα δούμε εν συντομία τα προληπτικά και κατασταλτικά μέτρα των νόμων κατά της τυραννίας.

Τα προληπτικά μέτρα ήταν : α) η εισαγγελία : για όποιον υπήρχε η υποψία ότι ήταν εχθρός της δημοκρατίας απαγγελόταν ανάλογη κατηγορία και προσαγόταν στη συνέχεια στην Εκκλησία του Δήμου προκειμένου να εξακριβωθεί αν ήταν όντως ένοχος. Στην περίπτωση που τα στοιχεία ήταν επαρκή και αποδεικνυόταν η ενοχή, η ποινή ήταν μία: θάνατος., β) ο οστρακισμός: και αυτό ήταν ένα μέτρο κατά αυτών που ήταν ύποπτοι για φιλοτυραννικές τάσεις, με τη διαφορά όμως ότι στρεφόταν κατά πολιτικών προσώπων. Το πολιτικό πρόσωπο που είχε αρχίσει να συγκεντρώνει επικίνδυνα υπερβολική δύναμη στα χέρια του έπρεπε να εξοριστεί για μία δεκαετία και μάλιστα απλώς και μόνο με την οστρακοφορία, δηλ. δεν προβλεπόταν κάποια διαδικασία ακρόασης, σήζήτησης κτλ πριν απ' αυτήν. γ) γραφή παρανόμων : σημαντικότατο μέτρο και ιδιαίτερα χρήσιμο, αφού στόχος του ήταν όχι ν' αναχαιτίσει την απροκάλυπτη και απερίστροφη προσπάθεια κατάλυσης της δημοκρατίας, αλλά την ύπουλη προσπάθεια, την λιγότερο αντιληπτή και φανερή, δηλ. την υπονόμηση της δημοκρατίας με νόμιμα κατά τα άλλα μέσα. Πως λειτουργούσε όμως αυτό το μέτρο; Κάθε πολίτης είχε δικαίωμα να στραφεί ευθέως εναντίον ενός παράνομου

νόμου και να επισημάνει ότι υπονόμει τα θεμέλια του πολιτεύματος, να ζητήσει την ακύρωση του ή ακόμα και την καταδίκη του “δημιουργού” του. Αξιοσημείωτο είναι ότι σε περίπτωση που ήταν βάσιμο το αίτημα του πολίτη η ευθύνη ήταν συλλογική και όσοι είχαν υποστηρίξει τον παράνομο νόμο υπόκεινταν σε κυρώσεις. Ο δε εμπνευστής του νόμου μπορούσε να τιμωρηθεί ακόμα και με την εσχάτη των ποινών, δηλ. με θάνατο.

Είναι φανερό η αγωνία των Αθηναίων να προλάβουν την εγκαθίδρυση τυραννίας και να θωρακίσουν το πολίτευμα για να μην αναγκαστούν να βιώσουν τα δεινά της. Σε περίπτωση όμως που συμβεί το απευκαταίο προβλέπονται και μέτρα καταστολής, τα σημαντικότερα είναι: α) η φυσική εξόντωση του τυράννου και η «μεταθανάτια» ποινή της δήμευσης της περιουσίας του, ώστε να εξοντωθεί ηθικά η οικογένεια του. Το γένος του τυράννου ονομαζόταν «άτιμο», όμως με την πάροδο του χρόνου υποχώρησε η τάση ενός τέτοιου στιγματισμού. β) επέκταση κυρώσεων κατά περίπτωση και στους συνεργούς του τυράννου, γ) τιμώρηση υποστηρικτών της τυραννίας, δηλ. αυτών που δεν παρέλειψαν να απέχουν από τα καθήκοντα- αξιώματα τους μετά την επιβολή της. θεωρείται ότι μ’ αυτόν τον τρόπο την στηρίζουν ηθικά. Αυτό το κατασταλτικό μέτρο προβλέπεται λοιπόν εναντίον αυτών που με το να συνεχίσουν να ασκούν τα καθήκοντα τους νομιμοποίησαν τελικά την τυραννία. Εξομειώνεται λοιπόν από άποψη συνεπειών η μή αποχή, αν και η δημοκρατία καταλύθηκε, με ανοιχτή συνεργασία και προβλέπεται η ποινή του θανάτου. Επομένως η αντίσταση είναι όχι μόνο δικαίωμα αλλά και υποχρέωση. Η αρχή του όρκου που περιλαμβάνεται στη συγγραφή του Δημοφάντου είναι χαρακτηριστική: «Κτενώ και λόγω και έργω και ψήφω (εδώ θέλει να υπενθυμίσει στα μέλη του Αρείου Πάγου την υποχρέωση τους) και τη εμαυτου χειρί, αν δυνατός ω, ός αν καταλύση την δημοκρατίαν την Αθήνησι και εάν τις άρξη τιν’ αρχήν καταλελυμένης της δημοκρατίας» (είναι φανερό ότι το έγκλημα θεωρείται διαρκές, που σημαίνει πρακτικά ότι και η μετά την εγκαθίδρυση της τυραννίας, στήριξη και υποστήριξη της, τιμωρείται. Διαρκές έγκλημα θεωρείται και σήμερα η κατάλυση του Συντάγματος, που συνιστά το έγκλημα της εσχάτης προδοσίας, αν και ο Άρειος Πάγος σε μία απόφασή του το 1975 το θεώρησε στιγμιαίο, με αποτέλεσμα να μείνουν ατιμώρητοι οι συνεργάτες της εφτάχρονης δικτατορίας στη χώρα μας (1967- 1974). Επίσης για το έγκλημα αυτό στην αρχαία νομοθεσία δεν προβλεπόταν παραγραφή. Το νομικό πλαίσιο του δικαιώματος και καθήκοντος αντίστασης ήταν λοιπόν αρκετά λεπτομερειακό και επέτρεπε την αντίσταση με κάθε μέσο έτσι ώστε ν’ αποθαρρύνει μελλοντικούς τυράννους και να εξοντώσει εκείνους που τόλμησαν να στερήσουν από το λαό το δικαίωμα του να αυτοκυβερνάται. Βρισκόμαστε λοιπόν αναμβίβωλα μπροστά σε μία δημοκρατία άξια του ονόματος και της φήμης της, στην οποία οι εμπνευσμένοι και σαφείς νόμοι, τόσο ως προς τη διατύπωση όσο και ως προς τους στόχους τους, έχουν μία ιδιαίτερη δυναμική και έχουν πετύχει αυτό που για τους σημερινούς νόμους παραμένει περισσότερο στη θεωρία του δικαίου: την διαπαιδαγώγηση του πολίτη.

B) ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

Το δικαίωμα της αντίστασης ως όπλο της Εκκλησίας (απαρχές του Μεσαίωνα- Ιεροκρατία) και ως μέσο περιορισμού της βασιλικής εξουσίας (δεύτερη μεσαιωνική περίοδος και παρακμή της φεουδαρχικής εξουσίας).

Τίποτα στο μεσαίωνα δε θυμίζει την ακμή, το μεγαλείο και τα επιτεύγματα της

προηγούμενης περιόδου, μπαίνουμε σε μία συντηρητική και πολυτάραχη εποχή, όπου οι τάσεις κυριαρχίας είναι πλέον παραπάνω από ορατές. Η περίοδος αυτή (απαρχές του μεσαίωνα, ως τον 10ο αιώνα) είναι σκοτεινή και μεταβατική, με κύριο χαρακτηριστικό της την επικράτηση του χριστιανισμού, ο οποίος βρήκε γόνιμο έδαφος πάνω στα ερείπια της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Το δικαίωμα της αντίστασης μοιάζει σαν δικαίωμα που ψάχνει να βρεί το φορέα του, έναν φορέα που από πολίτη τον μετέτρεψαν σε υπήκοο. Ο δεσμός υποτέλειας προσδιορίζει όλη την κλίμακα των σχέσεων ανθρώπου με άνθρωπο. Η κυρίαρχη αντίθεση είναι μεταξύ ευγενών και εκκλησίας όπου το δικαίωμα αντίστασης χρησιμοποιείται ως μέσο πίεσης της μιας εξουσίας προς την άλλη, καταδικάζεται, αναγνωρίζεται και κατευθύνεται κατά βούληση, συνεπώς αυθαίρετα και θα περάσουν αρκετοί αιώνες μέχρι να ξαναβρεί τη χαμένη του ταυτότητα, πράγμα που θα γίνει ολοκληρωτικά στην τελευταία φάση του μεσαίωνα, όταν το δικαίωμα της αντίστασης θα ενεργοποιηθεί (λόγω των κοινωνικοοικονομικών συνθηκών) και θα οδηγήσει στην κατάρρευση της φεουδαρχίας. Ας δούμε όμως την εξέλιξη του δικαιώματος της αντίστασης αναλυτικά...

Η αναγνώριση του χριστιανισμού σημαίνει την εδραίωση μιας νέας θρησκείας και οδηγεί σ' ένα μίγμα κοσμικής και εκκλησιαστικής εξουσίας. Η νέα θρησκεία επιφέρει μία επανάσταση σε σχέση με τα τότε δεδομένα, σύμφωνα με τα οποία η εξουσία εκπορεύεται μόνο από τον λαό. Η Εκκλησία έκανε το διαχωρισμό μεταξύ εγκόσμιας και πνευματικής εξουσίας και υποστήριξε την αυτονόμηση της θρησκείας από το κράτος, προσφέροντας την ελπίδα μιας καλύτερης ζωής στους χριστιανούς αλλά μετά το θάνατο(!). Δημιουργούνται λοιπόν έτσι δύο φορείς εξουσίας, ο κάθε ένας μπορούσε να έχει τις δικές του απαιτήσεις από τους πιστούς και η ρήση του Χριστού «αποδίδετε τὰ του Καίσαρος τῷ Καίσαρι και τὰ του Θεοῦ τῷ Θεῷ» πραγματώνεται ως αρχή της διάκρισης των εξουσιών.

Κεντρική ιδέα της νέας αυτής θρησκείας ήταν η υπακοή αφενός στα θεία κελεύσματα και αφετέρου στην κοσμική εξουσία. Στις Επιστολές του Απ. Παύλου συνιστάται η υποταγή στους άρχοντες και ανευρίσκεται και μία αρχή σχετικά με το δικαίωμα αντίστασης στον ηγεμόνα. Ο Απ. Παύλος καταδικάζει την αντίσταση κατά του ηγεμόνα κατά τρόπο απόλυτο και χωρίς διακρίσεις: ο καλός χριστιανός πρέπει να υπακούει στην εκάστοτε εξουσία όχι τυφλά, αλλά συνειδητά, να υπομένει την καταπίεση και να προσεύχεται για τους άρχοντες του, γιατί μόνο έτσι θα κερδίσει τη σωτηρία της ψυχής και θα απολαύσει το Βασίλειο του ουρανού. Αυτή η συνειδητή απόλυτη υπακοή που είχε επιτευχθεί από την Εκκλησία με την προβολή του οράματος της μεταθανάτιας ζωής είχε σαν αποτέλεσμα να νεκρωθεί και να σβηστεί από τη συνείδηση των πιστών κάθε τάση για αντίσταση και μάλιστα εκούσια. Θα μπορούσαμε να μιλήσουμε για ένα είδος «ηθικής προπαγάνδας» που είναι και ο πιο ύπουλος και πιο αποτελεσματικός τελικά τρόπος για την επίτευξη στόχων που με θεμιτά μέσα δεν θα επιτυγχάνονταν ποτέ.

Τα αποτελέσματα της πολιτικής αδράνειας όπως και της παθητικοποίησης και της ύπνωσης του λαού από την Εκκλησία γίνονται εμφανή την περίοδο των διωγμών όπου χιλιάδες χριστιανοί θανατώθηκαν και έγιναν μάρτυρες όπως είχαν καθήκον, αφού η θρησκεία δεν ανεχόταν την εκδήλωση οποιασδήποτε μορφής αντίστασης στην κοσμική εξουσία.

Η Εκκλησία όμως πολυ σύντομα άλλαξε στάση όταν άρχισε ο ανταγωνισμός της με την κοσμική εξουσία και προκειμένου να αυξήσει τη δύναμη της (το όραμα του ουράνιου Βασιλείου δεν αρκεί πια ούτε για την ίδια...) αρχίζει σιγά σιγά ν' αναγνωρίζει στους πιστούς το δικαίωμα τους ν' αντιστέκονται σε περίπτωση που παραβιάζονται οι θείοι νόμοι από τους φορείς της κοσμικής εξουσίας (εδώ η

αντίσταση νοείται με την παθητική της μορφή βέβαια, δηλ. ως άρνηση υπακοής). Παρατηρούμε λοιπόν ότι η Εκκλησία έχει αρχίσει να αναγνωρίζει το δικαίωμα αντίστασης αλλά ο τρόπος που το διαμορφώνει και το κατευθύνει δεν αφήνει αμφιβολίες για το ότι το δικαίωμα της αντίστασης χρησιμοποιείται ως πολιτικό όπλο στο βωμό ανομολόγητων επιδιώξεων και συμφερόντων. Παρ' όλα αυτά θεωρείται ιδιαίτερα θετικό που αναγνωρίζεται έστω και έτσι γιατί αρχίζουν οι πρώτες τοποθετήσεις σχετικά με τη φύση του (όπως και με τη φύση της εξουσίας) και τους λόγους ενεργοποίησης του.

Η Εκκλησία αποκτά όλο και μεγαλύτερη δύναμη και απήχηση για να φτάσουμε στον 9ο αιώνα με μια Εκκλησία πανίσχυρη που έχει καταφέρει να αναμειγνύεται και να συμμετέχει στη διοίκηση των κοσμικών υποθέσεων. Από τον 9ο ως το 12ο αιώνα ο μεσαιωνικός κόσμος υφίσταται έντονη κληρικοποίηση και φεουδαρχοποίηση. Η Εκκλησία επεμβαίνει ακόμα και στην εκλογή βασιλέων ενώ η φεουδαρχία, μία ισχυρότατη εξουσία, αποτελεί το αναγκαίο οικονομικό και πολιτικό στήριγμα της μοναρχίας. Η φεουδαρχία όμως θα δεχθεί ισχυρό πλήγμα τον 12ο αιώνα, όταν θα κάνει την εμφάνισή του το εμπόριο και θα δημιουργηθούν τα πρώτα αστικά κέντρα. Όλα αυτά έχουν σημασία για το δικαίωμα της αντίστασης γιατί εξαιτίας αυτών των κοινωνικοοικονομικών εξελίξεων και με αφορμή αυτές θα ανθίσει η πολιτική σκέψη και θ' αρχίσει ν' αρθρώνεται ένας ορθολογιστικός και στέρεος πολιτικός λόγος γύρω στον 13ο αιώνα που θα εξελιχθεί σταδιακά για να κορυφωθεί μερικούς αιώνες αργότερα.

Και ενώ λοιπόν τον 12ο και 13ο αιώνα οι κοινωνικές μεταβολές είναι αισθητές, η κύρια αντίθεση εξακολουθεί να είναι μεταξύ κοσμικών και εκκλησιαστικών. Πολύ ενδιαφέρουσα είναι η σύλληψη του Θωμά του Ακινάτη (1225- 1274) σχετικά με την εξουσία και το δικαίωμα της αντίστασης. Σύμφωνα με τον συγγραφέα- στοχαστή ο ηγεμόνας πρέπει να ασκεί την εξουσία με γνώμονα το «γενικό συμφέρον», το «κοινό καλό». Σε περίπτωση που κυβερνά αντίθετα προς αυτό, η αντίσταση του λαού είναι επιτρεπτή. Η έννοια του «κοινού καλού» είναι όμως μία έννοια βάσει της οποίας θα κριθεί και η ίδια η αντίσταση. Η αντίσταση είναι θεμιτή στο μέτρο που εξυπηρετεί το κοινό καλό, στο μέτρο που είναι απαραίτητη για να αποκατασταθεί η διασαλευμένη από την τυραννία τάξη. Ως τυραννία εννοεί ο στοχαστής όχι απαραίτητα την κατάληψη της εξουσίας με τη βία αλλά και την κακή διακυβέρνηση και αυτό είναι ιδιαίτερος σημαντικός. Στάση θεωρείται ότι κάνει ο κακός κυβερνήτης και όχι ο λαός, ο οποίος κάνει αντι- στάση.

Αυτός όμως που τόλμησε να θέσει το ζήτημα της κοινωνικής αδικίας ανοιχτά πια και να ασκήσει πολιτική κριτική στο τότε ισχύον σύστημα ήταν ο Τόμας Μουρ (1480- 1535). Στο έργο του «Ουτοπία» περιέχονται ιδέες όχι σχετικά με τη σχέση ηγεμόνα- λαού αλλά σχετικά με τις σχέσεις των κοινωνικών τάξεων μεταξύ τους. «Ιδέες όπως η αποκλήρυξη της αδικίας και η αντίστοιχη διακήρυξη της κοινωνικής ισότητας, η εκλογή των διοικούντων από το λαό καταδείχνουν τις ελλείψεις και τα ελαττώματα της πραγματικής κοινωνίας, ενώ η με οξύνοια ανάλυση των συνεπειών που επιφέρει η έγγεια ιδιοκτησία, η πρόταση μεταρρυθμίσεων για την απόδοση της στο λαό και, τέλος, ο προσδιορισμός του κράτους ως έκφρασης των συμφερόντων της άρχουσας τάξης κατατάσσουν το συγγραφέα ανάμεσα στους πύο διορατικούς πολιτικούς στοχαστές».

Θα μπορούσαμε να μιλήσουμε και για δικαίωμα αντίστασης των καταπιεσμένων τάξεων όμως; Μήπως η καταπίεση αυτών των τάξεων «νομιμοποιεί» την αντίσταση τους; Δεν μπορούν να απαντηθούν με σιγουριά αυτά τα ερωτήματα ακόμα, το μόνο σίγουρο είναι ότι αρχίζει να αφυπνίζεται η συνείδηση του λαού προς μία άλλη κατεύθυνση: «ότι δεν μπορεί να αποκαλείται ευημερούσα μία χώρα, όπου όλος ο

πλούτος ανήκει σε μια ελάχιστη και ευτυχούσα μειοψηφία, ενώ οι άλλοι άνθρωποι είναι απλά εξαθλιωμένοι».

Το δικαίωμα της αντίστασης τέθηκε ξανά επί τάπητος με τη συγκέντρωση της εξουσίας αποκλειστικά στα χέρια του μονάρχη, οπότε και ανέκυψαν ερωτήματα όπως π.χ από που πηγάζει η εξουσία, από που νομιμοποιείται ο μονάρχης να την ασκεί κτλ, ερωτήματα που έμελλε να επηρεάσουν και το δικαίωμα της αντίστασης.

Ο Λούθηρος(1483- 1546) υποστήριξε ότι κάθε κατεστημένη εξουσία έχει θεία προέλευση και συναίνεση, πράγμα που πρακτικά σημαίνει ότι κάθε αντίσταση στους κατόχους της εξουσίας είναι ανεπίτρεπτη. Λέει χαρακτηριστικά « ο εξεγερμένος δεν αξίζει λογική απάντηση, εφόσον δεν την αποδέχεται(...)» . Αυτή η απόλυτη και χωρίς διακρίσεις καταδίκη της αντίστασης οδήγησε τον Μαρξ να πεί το εξής : « αναμφίβολα ο Λούθηρος εξουδετέρωσε τη δουλεία από ευλάβεια αντικαθιστώντας την με τη δουλεία από πεποίθηση»

Στα ίδια πλαίσια κινείται και ο Καλβίνος(1509- 1569) , ο οποίος καταδικάζει την αντίσταση και πιστεύει στην άκριτη υπακοή στον ηγεμόνα ανεξάρτητα από το αν κυβερνά με σύνεση ή όχι. Το καθήκον υπακοής και συνεπώς μη αντίστασης αναφέρεται στο αξίωμα του ηγεμόνα και όχι στο πρόσωπο του. Βέβαια ο Καλβίνος εμφανίζεται ανεκτικός στην παθητική αντίσταση όταν αυτό που προστάζει ο ηγεμόνας έρχεται σε αντίθεση με τα θείκα προστάγματα και αναγνωρίζει το δικαίωμα αντίστασης του λαού σε αμαρτωλές κυβερνήσεις προκειμένου ο λαός να απαλλαγθεί από τα δεινά του. Τα πρώτα σπέρματα αμφισβήτησης της απολυταρχίας έχουν τεθεί και τον 16ο αιώνα ο περιορισμός της βασιλικής αυθαιρεσίας θα αποτελέσει πια κοινό αίτημα. Αντιστοίχως θα κορυφωθεί και το δικαίωμα της αντίστασης και θα διαδοθούν οι θεωρίες για τη λαϊκή κυριαρχία.

Ενδιαφέρουσα είναι η άποψη του Μπεζά (θεωρητικός του 16ου αι.) ο οποίος κάνει διάκριση μεταξύ νόμιμου και σφετεριστή ηγεμόνα. Στην δεύτερη περίπτωση είναι αναμφισβήτητο ότι υπάρχει δικαίωμα αντίστασης αλλά αυτό που είναι πραγματικά πρωτοποριακό είναι ότι δικαίωμα αντίστασης υπάρχει και στην πρώτη περίπτωση , όταν ο ηγεμόνας συμπεριφέρεται σαν τύραννος. Αυτοί που αντιστέκονται (σημειωτέον ότι απαγορεύεται η ατομική αντίσταση) δεν θεωρούνται επαναστάτες ή αντάρτες αλλά αγωνίζονται για την κοινή σωτηρία, για την σωτηρία της πατρίδας.

Ο Ότμαν θα προχωρήσει ακόμα περισσότερο και θα εκφράσει την ρηξικέλευστη άποψη « ο βασιλιάς υπάρχει για το λαό και όχι ο λαός για το βασιλιά» και θα αναγορεύσει τη σωτηρία του λαού σε σκοπό της εξουσίας. Με αυτόν τον τρόπο θεωρεί δίκαιη και αναγκαία την αντίσταση- εξέγερση του καταπιεσμένου λαού.

Η μεγαλύτερη συμβολή στο δικαίωμα αντίστασης οφείλεται όμως στο έργο «Υπεράσπιση της ελευθερίας κατά των τυράννων» που εκδόθηκε το 1579 υπό το ψευδώνυμο Ιούνιος Βρούτος. Σ' αυτό το έργο τίθενται διάφορα ερωτήματα τα οποία εξακολουθούν να σχετίζονται με τη γνωστή αντίθεση μεταξύ κοσμικού και θείου νόμου και με τη θρησκεία γενικότερα, αλλά αυτό που είναι πραγματικά τεράστιας σημασίας είναι ότι τίθενται ερωτήματα όπως τα εξής: "υπάρχει δικαίωμα αντίστασης όταν ο ηγεμόνας καταστρέφει το κράτος»; ή " όταν καταπιέζονται οι υπήκοοι απο προφανή τυραννία"; Η απάντηση είναι καταφατική και τελεί σε συνάρτηση με την εξής θεωρία: Ο λαός εκχωρεί εξουσίες στον ηγεμόνα, ο οποίος οφείλει να είναι δίκαιος ενώ ο λαός απ' την πλευρά του οφείλει υπακοή. Σε περίπτωση όμως μη εκπλήρωσης των καθηκόντων του ο λαός δικαιούται στο σύνολο του ή μέσω των αντιπροσώπων του να εξεγερθεί εναντίον του ηγεμόνα. Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι και εδώ η ατομική αντίσταση απαγορεύεται και διακρίνουμε το στοιχείο των εξουσιοδοτημένων αντιπροσώπων του λαού, στοιχείο που προαναγγέλει τη φιλελεύθερη αστική κοινοβουλευτική δημοκρατία που πρόκειται να γεννηθεί.

Συμπεραίνουμε ότι ο συγγραφέας των *Vindiciae* διαβλέπει κάποια πραγματική συμμετοχή του λαού στην άσκηση της εξουσίας και έχει συνειδητοποιήσει την ύπαρξη του εθνικού κράτους. Ο δρόμος προς τον Διαφωτισμό είναι πια ανοιχτός...

Γ) ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ

Το δικαίωμα της αντίστασης ως “φυσικό” δικαίωμα και ως όπλο της ανερχόμενης αστικής τάξης.

Όσο απέχει ο μεσαίωνας από την αρχαία Αθήνα άλλο τόσο απέχει και η εποχή του διαφωτισμού από το μεσαίωνα. Οι αλλαγές μόνο κοσμογονικές θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν γιατί πραγματικά τίποτα πια δε θυμίζει τη σκοτεινή και ποτισμένη από υποταγή περίοδο του μεσαίωνα. (τουλάχιστον τις απαρχές του μεσαίωνα) Η είσοδος νέων δυνάμεων στην κοινωνική και πολιτική ζωή (άνοδος της αστικής τάξης και άνθηση της επιστήμης) θα επηρεάσει το δικαίωμα αντίστασης και θα δοθεί νέα θεωρητική θεμελίωση γι’ αυτό προκειμένου να διασφαλιστεί η ελευθερία των οικονομικών και εμπορικών συναλλαγών.

Ας δούμε όμως πως αιτιολογήθηκε από τους θεωρητικούς, από όσους αιτιολογήθηκε, το δικαίωμα της αντίστασης και πως συνδέθηκε με το φυσικό δίκαιο. Θα ξεκινήσουμε από τον Γρότιο και τον Πούφεντορφ, θα συνεχίσουμε με τον Λόκ και τον Χόμπς και θα κλείσουμε με τον Μοντεσκιέ και τον Ρουσσώ. Θα δούμε ότι οι θέσεις των θεωρητικών του φυσικού δικαίου σχετικά με την ύπαρξη δικαιώματος αντίστασης και την αιτιολόγηση του δεν ταυτίζονται, άλλοι το υποστηρίζουν θερμά, άλλοι δεν παίρνουν σαφή θέση και άλλοι το καταδικάζουν.

Ο Γρότιος, που ανήκει στους υποστηρικτές του δικαιώματος αντίστασης, συνέβαλε συν τοις άλλοις στη θεωρία του σύγχρονου κράτους μέσω της αναβίωσης του φυσικού δικαίου. Θεωρούσε την κυριαρχία εκχωρήσιμη από το λαό, ο οποίος ήταν η πηγή της και όριζε το κράτος ως φορέα ανώτατης εξουσίας.

Ο συγγραφέας αναγνωρίζει δικαίωμα αντίστασης σε περίπτωση παραβίασης των θείων κανόνων (οι συνειρμοί με το μεσαίωνα είναι αναπόφευκτοι) και σε περίπτωση παραβίασης του φυσικού δικαίου. Σε σχέση με το φυσικό δίκαιο όμως παρατηρούμε ότι πρόκειται για ένα φυσικό δίκαιο απαλλαγμένο από θεολογικούς προσανατολισμούς και αιτιολογήσεις και περισσότερο προσιτό στη λογική. Σε μία λογική όμως που δίνεται από την ίδια τη φύση και κάθε άλλο παρά ταυτίζεται με τον ορθολογισμό όπως νοείται σήμερα. Εισάγει δηλαδή ο συγγραφέας μία σχεδόν μεταφυσική αντίληψη για τη λογική που θα επικρατήσει και τους επόμενους αιώνες για ν’ ανατραπεί οριστικά τον 19ο αιώνα.

Ένας άλλος θεωρητικός του φυσικού δικαίου είναι ο Πούφεντορφ, σπουδαιότερα έργα του οποίου είναι το «Περί του δικαίου της φύσης και των εθνών» και το «Περί των καθηκόντων του ανθρώπου και του πολίτη». Ο συγγραφέας κάνει κάποιες προσπάθειες για τη συγκεκριμενοποίηση της έννοιας «φυσικό δίκαιο» αλλά μάλλον δεν καταφέρνει να μας δώσει μία σαφή απάντηση, αφού ορίζει το φυσικό δίκαιο ως τις επιταγές της ορθής λογικής, χωρίς να διευκρινίζει περαιτέρω τι είναι η «ορθή λογική». Αν και το έργο του είναι απαλλαγμένο από θεολογικές αναφορές ωστόσο δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ιδιαίτερα ριζοσπαστικό: επισημαίνει το συμβόλαιο εκχώρησης της εξουσίας από το λαό στον άρχοντα (ο οποίος οφείλει προστασία στο λαό για την υπακοή του στις προσταγές του), το οποίο συμβόλαιο είναι μάλλον ατελές και σε περίπτωση παραβίασης του δεν ενεργοποιεί δικαίωμα αντίστασης του

λαού κατά του ηγεμόνα, οπότε τα άτομα παραμένουν χωρίς συλλογική ισχύ απέναντι του. Επίσης αποκλείει την αντίσταση όταν ο υπήκοος καλείται να εκτελέσει διαταγή στο όνομα του ηγεμόνα, ο οποίος έχει και την ευθύνη. Αναγνωρίζει όμως την παραβίαση του φυσικού δικαίου ως λόγο αντίστασης και ως φορέα του δικαιώματος όχι απαραίτητα το λαό στο σύνολο του αλλά και μία σημαντική μερίδα του.

Θα μπορούσαμε να πούμε όμως ότι η αναφορά στο φυσικό δίκαιο συνιστά μία σημαντικότερη αναφορά στην ανθρώπινη φύση και αντιμετωπίζεται σιγά σιγά ο άνθρωπος ως εξατομικευμένη ύπαρξη. Αναδύεται σταδιακά ο ατομικισμός και ο φιλελευθερισμός και η αναπτυσσόμενη αστική τάξη θα στρέψει το φυσικό δίκαιο κατά της φεουδαρχίας και της απολυταρχίας. Μία μεγάλη συνηγορία υπέρ της απολυταρχίας ήταν η στάση του Χόμπς ο οποίος κράτησε εχθρική στάση απέναντι στο δικαίωμα της αντίστασης και θα δούμε στη συνέχεια το γιατί.

Ο Χόμπς προβληματίστηκε με τα κοινωνικά αδιέξοδα και προσπάθησε να δώσει λύσεις σ' αυτά χρησιμοποιώντας τη λογική και μόνο, γι' αυτό μας δίνει την εντύπωση ότι η διέξοδος που προτείνει είναι μάλλον προϊόν μίας υπερρεαλιστικής και στρατευμένης στον σκοπό σκέψης παρά διεξοδικής και ανθρώπινης προσέγγισης του ζητήματος. Ο Ράσσελ τον θεωρεί φιλόσοφο τόσο ρωμαλέο όσο και τραχύ, αφού χειρίζεται με περισσότερη ευκολία τον πολεμικό πέλεκυ παρά το εκπαιδευτικό ξίφος. Το γνωστότερο έργο του είναι ο Λεβιάθαν (αναφέρεται στο γνωστό θαλάσσιο τέρας των γραφών) το οποίο είναι ουσιαστικά ένα πολιτικό μανιφέστο. Η ζωή για τον Χόμπς δεν είναι τίποτε άλλο παρά μία κίνηση των μελών του σώματος με απαρχή της κάποιο εσωτερικό μέλος, ο άνθρωπος δεν είναι τίποτε άλλο παρά ένας φυσικός μηχανισμός σε κίνηση. Έτσι και η πολιτεία δεν είναι τίποτα άλλο παρά ένας τεχνητός άνθρωπος κατά μίμηση του φυσικού.

Ο Λεβιάθαν(η πολιτεία)μπορεί λοιπόν να είναι ισχυρότερος και πιο δυνατός από τον άνθρωπο, αλλά μοιάζει με άνθρωπο: η κυριαρχία είναι το αίμα του, η τεχνητή ψυχή του, που εμφυσά ζωή σε ολόκληρο το σώμα του. Αφού κάνει μία ανάλυση των αντιστοιχιών καταλήγει: η ομόνοια είναι η υγεία του, η α ν τ α ρ σ ί α η ασθένεια του και ο εμφύλιος πόλεμος ο θάνατος του. Ο Χόμπς αναφέρεται, όπως και οι προηγούμενοι του, στο κοινωνικό συμβόλαιο με μία διαφορά: με τη θέσπιση του κοινωνικού συμβολαίου ο άνθρωπος μπαίνει κάτω από την “ομπρέλα” του νόμου και αυτοπροστατεύεται από την ίδια του τη φύση. Γιατί η φύση είναι αυτή που οδηγεί τον άνθρωπο, λέει, να θέλει να κυριαρχεί πάνω στους άλλους ανθρώπους, να θέλει δύναμη και πλούτη, ενώ απ' την άλλη πλευρά θέλει να είναι απολύτως ελεύθερη. Το συμβόλαιο αυτό όμως είναι μεταξύ των πολιτών που έχουν συμφωνήσει να υπακούουν σε μία αρχή την οποία εκλέγει η πλειοψηφία. Ο Χόμπς εγκωμιάζει τα μηρμύγκια και τις μέλισσες, τα θεωρεί θαύματα της φύσης επειδή δεν ανταγωνίζονται μεταξύ τους και λέει χαρακτηριστικά: « οι μέλισσες δεν χρησιμοποιούν το λογικό για να επικρίνουν την κυβέρνηση τους, δεν σ τ α σ ι ά ζ ο υ ν.

Δικαίωμα ανταρσίας στην πολιτεία του δεν αναγνωρίζεται, γιατί ο κυβερνήτης δεν δεσμεύεται από το συμβόλαιο που ισχύει μόνο μεταξύ των πολιτών. Ακόμα και ο χειρότερος δεσποτισμός δικαιολογείται κατα τον συγγραφέα προκειμένου ν' αποφευχθεί το πισωκύλισμα στη βαρβαρότητα. Η παιδεία στόχο πρέπει να έχει την καλλιέργεια ενός προτύπου πολίτη αφοσιωμένου στο καθήκον της υποταγής. Οι εξουσίες του κράτους πρέπει να είναι απόλυτες και η ανταρσία είναι κακή και επειδή συνήθως αποτυγχάνει (!) και επειδή αν πετύχει δίνει το κακό παράδειγμα και ξεσηκώνονται και άλλοι και στασιάζουν. Για τον Χόμπς όλες οι περιπτώσεις α ν υ π α κ ο ή ς και α ν τ α ρ σ ί α ς είναι σαν το δηλητήριο που εξαπλώνεται ακαριαία σ' όλο το κοινωνικό σώμα και είναι ενδεχόμενο από μία περίπτωση αντίστασης σε άδικο νόμο να οδηγηθούμε στην γενική κατάρρευση της πολιτείας.

Οι μόνες εξαιρέσεις που δέχεται ο Χόμπς από το καθήκον της απόλυτης υποταγής είναι: α) η περίπτωση όπου θίγεται το δικαίωμα της αυτοσυντήρησης, οπότε και δικαιολογείται η αντίσταση. «Σύμβαση που μου απαγορεύει να αμύνομαι βίαια ενάντια στη βία είναι πάντοτε άκυρη». Επίσης ο άνθρωπος για λόγους αυτοσυντήρησης έχει δικαίωμα ν' αρνηθεί να πολεμήσει όταν κληθεί από την κυβέρνηση να το κάνει. / Η περίπτωση που μία ομάδα ανθρώπων αντιστάθηκε στην εξουσία και γι' αυτό τους περιμένει ο θάνατος, μπορούν να συνασπιστούν και να προστατεύουν ο ένας τον άλλο, γιατί έτσι προστατεύουν τη ζωή τους... και δεν μπορούμε από κανέναν να στερήσουμε ένα τέτοιο δικαίωμα ίσως συμπλήρωνε ο Χόμπς. β) όταν πάψει να ισχύει η κυριαρχία του κυβερνήτη.

Κατά τον Χόμπς η πιθανότητα κοινωνικών αναταραχών και ανταρσίας, την οποία κυριολεκτικά έτρεμε, μπορούσε να εξουδετερωθεί μόνο με την αναγνώριση της ισότητας των ανθρώπων, οι οποίοι, λέει, είναι από τη φύση ίσοι. Θεωρεί την ιδιοκτησία την κυριότερη ίσως αιτία για τις πράξεις πολιτικής ανυπακοής και την πιο άμεση έκφραση της εξουσιαστικότητας.

Η στάση του Χόμπς απέναντι στο δικαίωμα αντίστασης, το οποίο όπως είδαμε μόνο κατ' εξαίρεση αναγνωρίζει, πηγάζει τελικά από το φόβο της αναρχίας, η οποία μπορεί να ξεσπάσει όταν οι συγκρούσεις των συμφερόντων έχουν φτάσει στο αποκορύφωμά τους, παρά από λατρεία για τον δεσποτισμό. Ο Χόμπς έκανε μία σύγκριση κυριολεκτικά ανάμεσα στα δύο άκρα αδυνατώντας μάλλον να διακρίνει και τα ενδιάμεσα στάδια. Αυτό θα το κάνουν όμως οι φιλόσοφοι Λόκ και Ρουσσώ, τις απόψεις των οποίων θα εξετάσουμε στη συνέχεια.

Ο Λόκ, ο οποίος άσκησε μεγάλη επίδραση στη θεωρία του φιλελεύθερου αστικού κράτους και θεωρείται ως ο πνευματικός πατέρας τόσο της αμερικανικής όσο και της γαλλικής διακήρυξης δικαιωμάτων, έχει απόψεις διαμετρικά αντίθετες από τις αντίστοιχες του Χόμπς. Για τον Λόκ η φυσική κατάσταση των ανθρώπων προσφέρει τη δυνατότητα της ειρηνικής τους συμβίωσης, εφόσον είναι μία κατάσταση απόλυτης ελευθερίας και ισότητας, στα πλαίσια του νόμου της φύσης, επομένως μία κατάσταση όπου κυριαρχεί η λογική.

Και ο Λόκ δέχτηκε τη θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου, ωστόσο την ερμήνευσε με έναν φιλελεύθερο τρόπο. Η βασική αρχή που πρέπει να διέπει τις σχέσεις των συμβαλλομένων πολιτών είναι η βεβαιότητα ότι όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι και έχουν εφοδιαστεί με ορισμένα αναφαίρετα δικαιώματα όπως π.χ η ελευθερία, η επιδίωξη της ευτυχίας, η δυνατότητα κατοχής ιδιοκτησίας, η επιλογή θρησκείας. Οι κυβερνήτες δεσμεύονται και αυτοί από το συμβόλαιο, επομένως δεν είναι ανεξέλεγκτοι στην άσκηση της εξουσίας. Έχουν χρέος να διασφαλίσουν τ' αναφαίρετα δικαιώματα των πολιτών, οι οποίοι δικαιολογούνται ν' αντιστέκονται στην αυθαιρεσία της εξουσίας που στρέφεται όχι μόνο κατά της ζωής τους, αλλά και εναντίον των άλλων βασικών δικαιωμάτων τους, όπως η ελευθερία τους ή η ιδιοκτησία τους, και να τους ανατρέψουν ή να τους καθαιρέσουν. Επομένως η συμφωνία για μεταβίβαση της εξουσίας δεν σημαίνει ότι ο λαός αποξενώνεται από κάθε δικαίωμα του. Τουναντίον, αν η εξουσία προβαίνει σε καταχρήσεις και παραβιάσεις των αναπαλλοτριώτων φυσικών δικαιωμάτων του ανθρώπου, ο λαός έχει το δικαίωμα ν' αντιστέκεται, μέχρι εξέγερσης, στην εξουσία. Όταν δηλαδή η εξουσία δεν αφήνει καμία διέξοδο στους ανθρώπους που πέφτουν θύματα αδικιών, αυτοί μπορούν, υπακούοντας στη συνείδηση τους, να επαναστατήσουν και να τους ανατρέψουν. Το δικαίωμα της αντίστασης και η προοπτική ακόμα και της ανοιχτής επανάστασης είναι πάντοτε μία ανοιχτή πρόκληση για τον πολίτη. Γιατί η κυριαρχία ουσιαστικά ανήκει στο λαό, ο οποίος αναθέτει την άσκηση της σε αντιπροσώπους οι οποίοι οφείλουν να τον υπηρετούν..Θα μπορούσαμε λοιπόν να πούμε ότι ο Λόκ είναι

ο εισηγητής της νόμιμης εξέγερσης εναντίον του θεματοφύλακα της λαϊκής κυριαρχίας. Αν και ο άνθρωπος όμως δεν συμβιβάζεται με καμία μορφή καταπίεσης, ωστόσο η εξέγερση δικαιολογείται είτε όταν η αδικία πλήττει ένα μεγάλο μέρος του λαού είτε ένα μικρότερο, αλλά εφόσον στη συνείδηση όλου του λαού υπάρχει η πεποίθηση ότι τα αναπαλλοτριωτά δικαιώματα του κινδυνεύουν. Άρα αν ένας άνθρωπος νιώθει ότι καταπιέζεται δεν μπορεί να προσφύγει στην ατομική αντίσταση κατά τον Λόκ.

Ο Λόκ διακρίνει την εξουσία σε νομοθετική και σε εκτελεστική και υποστηρίζει ότι σε περίπτωση αντιποίησης της νομοθετικής από την εκτελεστική (από τον ηγεμόνα) ο λαός πρέπει ν' αντισταθεί στη αυθαιρεσία. Ο λαός μπορεί να συμβάλει στην αποκατάσταση της αρχικής ισορροπίας, υποχρεώνοντας τον φορέα της εξουσίας να σεβασθεί τη νομιμότητα, με το να κάνει χρήση του έσχατου μέσου της «προσφυγής στον Θεό», δηλαδή να αντισταθεί και μάλιστα επιθετικά. Η αντίσταση δικαιολογείται όμως και όταν η νομοθετική εξουσία μέσω των νόμων επιβουλεύεται τις ελευθερίες και τα αγαθά του πολίτη αντί να τα διασφαλίζει όπως είναι υποχρεωμένη.

Γίνεται φανερό από τα παραπάνω ότι ο φιλόσοφος και πολιτικός στοχαστής Λόκ όχι απλώς αναγνώρισε αλλά αποθέωσε το δικαίωμα του ανθρώπου ν' αντιστέκεται στην αυθαίρετη άσκηση της εξουσίας. Εχθρός κάθε απολυταρχίας και πατέρας της θεωρίας των ατομικών δικαιωμάτων, αποτέλεσε πηγή έμπνευσης για τους δημοσιολόγους του 18ου αιώνα και τα συντάγματα της φιλελεύθερης δημοκρατίας.

Ο Ρουσσώ (J.J Rousseau) παραλαμβάνει από τους παλαιότερους εκπροσώπους της Σχολής του Φυσικού δικαίου την ιδέα της βεβαιότητας ότι η εξουσία δεν έχει θεία προέλευση αλλά στηρίζεται απαραίτητως στις συμφωνίες ή τα συμβόλαια. Αυτές οι συμβάσεις αποτελούν για τον Ρουσσώ τη μοναδική βάση νομιμότητας για κάθε ανθρώπινη εξουσία. Δεν υπάρχει παρά μονάχα ένας νόμος που από τη φύση του απαιτεί την ομόφωνη συγκατάθεση όλων: αυτός ο νόμος είναι το κοινωνικό συμβόλαιο, λέει ο Ρουσσώ. Για τον Ρουσσώ η πολιτική συνένωση είναι το ύψιστο ιδεώδες, οραματίζεται μία ουσιαστική πολιτική δημοκρατία και υποστηρίζει ότι ο άνθρωπος εκχωρεί στην εξουσία ένα μέρος των δικαιωμάτων του, το μέρος εκείνο που η χρήση του ενδιαφέρει ή έχει σημασία για την κοινότητα. Για τον Ρουσσώ αυτό το συμβόλαιο είναι ιερό γιατί εκφράζει ουσιαστικά την αλληλουποχρέωση των πολιτών μεταξύ τους, ο καθένας δεσμεύεται απέναντι σε όλους και όλοι απέναντι στον καθένα απ' αυτούς. Ο φορέας της εξουσίας ταυτίζεται με την καθολική βούληση των πολιτών, επομένως η υπακοή του λαού δεν σημαίνει υπακοή σε κάποιον άλλο παρά στην ίδια τη βούληση του. Ο D.Hume (φίλος του Ρουσσώ) διαφωνεί μαζί του και υποστηρίζει ότι ένα τέτοιο συμβόλαιο θα ήταν ασφαλώς ιερό, αν εν τω μεταξύ ο σφετερισμός και η κατάκτηση δεν είχαν να επιδείξουν την ιστορική τους δύναμη στο πεδίο των ανθρωπίνων πολιτευμάτων. Ωστόσο κάνει δεκτή την αντίσταση σε επείγουσες περιπτώσεις, όταν λ.χ η υπακοή θα είχε φανερά ως επακόλουθο μια δημόσια συμφορά ή όταν θα επρόκειτο να υπερασπιστούμε την αδικούμενη αλήθεια και ελευθερία.

Αλλά τότε η εξουσία υπερβαίνει τα όρια των συμβολαίων και ποιές είναι οι συνέπειες αυτού του γεγονότος; Υπέρβαση του συμβολαίου υπάρχει όταν αντί του σκοπού που δέον αυτό να υπηρετεί, την συντήρηση και διασφάλιση τουτέστιν των συμβαλλομένων, φυλίζεται στο ακριβώς αντίθετο του αρχικού αυτού σκοπού.

Παρατηρούμε ότι ο Ρουσσώ δεν κάνει λόγο για δικαίωμα αντίστασης, θα μπορούσαμε όμως να συναγάγουμε από κάποιες έμμεσες αναφορές που κάνει στο έργο του, ότι το δέχεται και μάλιστα στην επιθετική του μορφή: «όσο ένας λαός είναι καταναγκασμένος να υπακούει και υπακούει, πράττει καλά που υπακούει, αφού το να υποχωρεί κανείς στη φυσική δύναμη ή βία αποτελεί μία πράξη αναγκαιότητας ή το

πολύ –πολύ μια πράξη σωφροσύνης και συνενέσεως αλλά σε καμία περίπτωση ένα ενεργήματα της βουλήσεως. Ευθύς όμως μπορέσει να αποτινάξει το ζυγό και τον αποτινάξει πράγματι, ευθύς τότε ενεργεί ακόμα πίο ορθά απ'ότι έκανε πρωτύτερα». Επομένως ο Ρουσσώ ισχυρίζεται ότι ο λαός υπακούει αλλά δεν είναι δούλος. Αν υπόσχεται μόνο να υπακούει στο τέλος διαλύεται και χάνει την ιδιότητα του να είναι και να λέγεται λαός. «Κάθε λαός ανήκει στον εαυτό του και μόνο». Είναι φανερό ότι οι απόψεις του μόνο ριζοσπαστικές θα μπορούσαν να θεωρηθούν και κακώς θεωρήθηκε από ορισμένους συγγραφείς οπαδός του απολυταρχισμού.(εξαιτίας της θέσης του υπέρ του περιορισμού κάποιων δικαιωμάτων του ανθρώπου, προκειμένου να επιτευχθεί η πολιτική συνοχή).

Ομοίως και στο έργο του Μοντεσκιέ (Montesquieu) απουσιάζει ένα jus resistantiae, όχι βέβαια γιατί το καταδικάζει, αλλά γιατί δεν τον απασχόλησε ιδιαίτερα η ρύθμιση του δικαιώματος αντίστασης καθεαυτού, τουλάχιστον όχι όπως απασχόλησε τους προηγούμενους πολιτικούς στοχαστές π.χ. τον Λόκ. Ασχολήθηκε με την θεωρία για τον διαχωρισμό των εξουσιών γιατί πίστευε ότι η συγκέντρωση της εξουσίας στα χέρια ενός μόνο φορέα είναι αυτή που οδηγεί στην τυραννία. Βέβαια υπάρχει και η άποψη που υποστηρίζει ότι η διάκριση των εξουσιών αντικατοπτρίζει το συσχετισμό δυνάμεων εκείνης της εποχής και γι' αυτό επινοήθηκε.(βασιλική εξουσία, αριστοκρατία και αστική τάξη). Κατήγορος του δεσποτισμού, αναγνώρισε κυρίως μία άλλη μορφή δικαιώματος αντίστασης : την αντίσταση της μίας εξουσίας στην άλλη ή στις άλλες. Πίστευε ότι για τον σχηματισμό μίας μετριοπαθούς κυβέρνησης είναι αναγκαίος ο συνδυαστικός συσχετισμός και ο εκατέρωθεν μετριασμός των εξουσιών. Μία εξουσία πρέπει να είναι ικανή ν' αντισταθεί στις ανισωτικές τάσεις μίας άλλης. Κατά τον Μοντεσκιέ αυτό ακριβώς αποτελεί το αριστοτεχνικά και δραστικά αποτελεσματικό έργο της νομοθεσίας.

Αν και συνέλαβε το δικαίωμα αντίστασης περιορισμένα, ενδεχομένως να το θεωρούσε και περιττό από τη στιγμή που θα υπήρχε μία σαφής διάκριση των εξουσιών (η οποία ερμηνεύθηκε τελικά μάλλον υπό το πνεύμα των ιδανικών της τρίτης τάξης, της αστικής), ωστόσο μέσα από την θέση του Μοντεσκιέ κατά της απολυταρχίας, επιτρέπεται στο δικαίωμα αντίστασης να συνεχίσει την εξελικτική του πορεία. Και αυτό είναι σπουδαίο.

Δ) 19ΟΣ ΑΙΩΝΑΣ

Το δικαίωμα αντίστασης στην πολιτική φιλοσοφία των Kant και Hegel.

Ο 19ος αιώνας παρουσιάζει πολύ λίγες ομοιότητες με τους προηγούμενους αιώνες, οι θεοκρατικές αντιλήψεις για το δίκαιο και την εξουσία, οι διδασκαλίες για το «φυσικό δίκαιο» και οι θεωρίες των «συμβολαίων» έχουν ξεπεραστεί και αναζητούνται οι ρεαλιστικές βάσεις πάνω στις οποίες θα μπορέσει να οικοδομηθεί το σύγχρονο κράτος. Ο ρομαντισμός δίνει τη σκυτάλη στον ρεαλισμό και από τη Γαλλία μεταφερόμαστε στη Γερμανία όπου αρχίζει να διαμορφώνεται ένα νέο κοινωνικό status quo. Το δικαίωμα αντίστασης και ο ρόλος του αρχίζει να αμφισβητείται και αντιμετωπίζεται μάλλον ως απειλή παρά ως δικαίωμα. Παρατηρείται μία

συντηρητική στροφή που φανερώνει την δυσκολία του κράτους να οργανώσει το δικαίωμα αντίστασης με τέτοιο τρόπο ώστε να μην αυτοαναιρεθεί μέσω των ρυθμίσεων του. Αυτός ο προβληματισμός φτάνει ως τις μέρες μας και αποκρυσταλλώνεται στα άρθρα των περισσότερων σύγχρονων Συνταγμάτων που το αναγνωρίζουν σε εξαιρετικές περιπτώσεις, ως δικαίωμα των έκτακτων περιστάσεων, όπως θα δούμε αναλυτικά στο δεύτερο μέρος της εργασίας μας.

Η βασική θέση και τάση της εποχής φαίνεται κυρίως μέσα από την πολιτική φιλοσοφία του Kant και του Hegel, τις απόψεις των οποίων θα δούμε αμέσως παρακάτω.

Ο Kant αν και εκκινεί από την παραδοχή της ελευθερίας του ανθρώπου καταλήγει σε διαφορετικά συμπεράσματα από τους γάλλους διαφωτιστές σχετικά με το δικαίωμα της αντίστασης. Αν και η ελευθερία είναι πρωταρχικό δικαίωμα του ανθρώπου κατά τον Kant, αυτό που επιβάλλει την άρνηση της φυσικής κατάστασης και το πέρασμα στην πολιτική κοινωνία είναι ότι στην τελευταία παρέχονται νομικές εγγυήσεις. Ο Kant καταδικάζει την άσκηση του δικαιώματος αντίστασης : «Δεν μπορεί να υπάρξει δικαιολογημένη αντίσταση από την πλευρά του λαού προς τη νομοθετική αρχή του κράτους. Ένα κράτος δικαίου είναι δυνατό μόνον δια της υποταγής στην καθολική νομοθετική βούληση του(...). Ο λόγος για τον οποίο αποτελεί καθήκον του λαού να ανέχεται ακόμη και ό,τι φαίνεται ως η πλέον αβάστακτη κατάχρηση της ανώτατης εξουσίας είναι ότι είναι αδύνατον να νοηθεί ποτέ η αντίσταση του στην ανώτατη νομοθετική αρχή ως κάτι διαφορετικό από παρανομία και υπεύθυνο για την ακύρωση όλου του νομικού οικοδομήματος».

Η θέση αυτή του Kant, του επιφανούς αυτού κατά τα άλλα φιλοσόφου, μας προβληματίζει. Δεν κάνει κανένα διαχωρισμό ως προς την προέλευση της εξουσίας και χωρίς υπερβολή θα μπορούσαμε να πούμε ότι ακόμα και οι λέξεις με τις οποίες εκφράζει τον συλλογισμό του (πχ «υποταγή») μας γυρίζουν πίσω σε εποχές και οράματα που συνοδεύτηκαν από τον πόνο και το αίμα των εξεγερμένων. Αντί να οραματιστεί το πρότυπο του πολίτη και να κάνει τους απαραίτητους διαχωρισμούς σχετικά με το πότε οφείλεται «υποταγή» στην ανώτατη εξουσία, ο Kant φαίνεται όχι να προσπαθεί να πείσει για τον συλλογισμό του, αλλά να εμφανίζει το ζητούμενο ως δεδομένο. Φροντίζει απλώς να διακηρύττει το καθήκον του λαού να ανέχεται ακόμα και τις αβάσταχτες καταχρήσεις, όπως επίσης φροντίζει παράλληλα να καταδικάζει κάθε μορφή αντίστασης προκειμένου να μην ακυρωθεί όλο το νομικό οικοδόμημα. Συμπερασματικά θα μπορούσαμε να πούμε ότι ένας τέτοιος συλλογισμός δεν μπορεί να γίνει αποδεκτός, από τη στιγμή που η ασφάλεια του δικαίου και η κοινωνική ειρήνη απαιτεί μονομερείς θυσίες και αντίστοιχη μονομερή ικανοποίηση των συμφερόντων της μίας πλευράς. Η μόνη ελευθερία που αναγνωρίζεται τελικά από τον Kant φαίνεται να είναι η ελευθερία της σκέψης.(!)

Στο σημείο αυτό παραλαμβάνει τη σκυτάλη ο Hegel. Ο Hegel χαρακτηρίζει το κράτος ως «πραγμάτωση της ηθικής ιδέας», «πραγμάτωση της ελευθερίας», «απόλυτα λογικό», «πορεία του Θεού πάνω στον κόσμο», «που πρέπει να το σεβόμαστε ως εγκόσμια θεότητα». Για τον Hegel οι νόμοι είναι θετικοί όχι μόνο απο τυπική αλλά και υπό ουσιαστική έννοια, γιατί περικλείουν και ενσωματώνουν φιλοσοφικό περιεχόμενο. Το πολιτικό κράτος θεωρείται το αναγκαίο συμπλήρωμα του αστικού κράτους προκειμένου να διατηρηθεί η συνοχή της κοινωνίας , εφόσον έγινε αντιληπτό ότι είναι πια πολύ δύσκολο να μιλάμε για ένα «κοινό καλό», αλλά τα αντικρουόμενα συμφέροντα και οι ανταγωνιστικές τάξεις έχουν η κάθε μία το δικό της, «ειδικό καλό» . Ο Hegel δέχεται ότι το θετό δίκαιο δεν εναρμονίζεται πάντα και πλήρως με τις ανώτερες νομικές αρχές , πάντα υπάρχει ένα θετό δίκαιο που ενδεχομένως μπορεί να στοιχίσει τις ανάγκες του είναι με τις επιταγές του δέοντος.

Εκείνο που μετράει είναι το αέναον της προσεγγίσεως , μια διαδικασία που μας θυμίζει έντονα τα μαθηματικά, όπου μία ακολουθία όρων τείνει ασυμπτωτικά προς ένα μέγεθος, χωρίς ποτέ να ταυτίζεται μ' αυτό.

Ακόμα λοιπόν και αν οι νόμοι δεν είναι πάντα δίκαιοι το άτομο δεν πρέπει να προβάλλει αντίσταση γιατί είναι νόμοι του κράτους, αυτή της «φιλοσοφοπραγματικής θεότητας». Ωστόσο σε περίπτωση που οι νόμοι κάνουν διακρίσεις μεταξύ των ατόμων με βάση την καταγωγή, λέει: «(...) είναι σωστή η άποψη να θεωρήσει ο άνθρωπος τους νόμους αυτούς καταργητέους και να πεισθεί ότι δεν δεσμεύεται από την ισχύ τους, είναι απόλυτα δικαιολογημένος να τους καταπολεμήσει. Αν όμως τέτοιου είδους φραγμοί γίνουν αξεπέραστοι βάσει της ισχύος των υπάρχουσων συνθηκών(...) το μόνο που μπορεί να προκύψει είναι μια κατάσταση δυστυχίας και απόλυτης σφαλερότητας. Πρέπει τότε ο λογικός άνθρωπος να υποκύψει στο αναγκαίο(...) δεν πρέπει με άλλα λόγια να αντισταθεί, αλλά να δεχθεί με υπομονή το αναπόφευκτο με τη σιωπηρή αλλά και θαραλλέα στάση της παθητικότητας και καρτερίας (...))»

Σε άλλο σημείο σημειώνει : (μιλάει για το κράτος) «κι αν ακόμα το κατακρίνουμε ή του βρίσκουμε ελλείψεις , εμπεριέχει τα ουσιαστικά στοιχεία της υποστάσεως του. Επειδή είναι ευκολότερο να ανακαλύπτουμε τα ελαττώματα από το να συλλαμβάνουμε τα θετικά στοιχεία, διαπράττουμε συχνά το σφάλμα να ξεχνούμε συγκεκριμένες πλευρές του εσωτερικού οργανισμού του κράτους. Μια άσχημη διαγωγή μπορεί βέβαια να το παραμορφώσει. Αλλά και ο ασχημότερος άνθρωπος(...) είναι παρά τα ελαττώματα του άνθρωπος. Το θετικό υφίσταται παρά την έλλειψη ή το ελάττωμα και αυτό το θετικό θα πρέπει να μας απασχολεί» . Είναι σαφής η θέση του Hegel και έχει μία λογική θεμελίωση που πείθει (σχετικά με την τάση στέκεται ο άνθρωπος μόνο στα αρνητικά και να παραβλέπει τα θετικά), αυτό που δεν πείθει είναι η «θαραλλέα στάση της παθητικότητας και της καρτερίας» που μας θυμίζει τα κηρύγματα της Εκκλησίας προς τους πιστούς το μεσαίωνα όπου οι πιστοί δεν έπρεπε ν' αντιστέκονται στις διαταγές της κοσμικής εξουσίας, αλλά να δέχονται το θάνατο (περίοδος διωγμών) ως επιβεβαίωση της πίστης τους. (στην πρώτη φάση του μεσαίωνα βέβαια, γιατί αργότερα διακήρυττε ότι δίκαιο είναι μόνο αυτό που πηγάζει από το Θεό και καλούσε τους πιστούς ν' αντισταθούν στο δίκαιο της κοσμικής εξουσίας) . Για να επιστρέψουμε στον Hegel όμως, δεν αναγνωρίζει δικαίωμα αντίστασης, δεν κατακρίνει όμως την πολιτική ανυπακοή (μάλλον για πολιτική ανυπακοή κάνει λόγο όταν μιλάει για «καταπολέμηση του νόμου») αν και καταλήγει να την κατακρίνει εμμέσως πλην σαφώς προσπαθώντας να διεισδύσει με τα λόγια του στο υποσυνείδητο του ανθρώπου με το στερεότυπο « ο λογικός άνθρωπος πρέπει να δεχθεί με υπομονή το αναπόφευκτο». Είναι δε σαφές ότι για τον Hegel το ψυχικό σθένος («θαραλλέα στάση της καρτερίας») ανάγεται στην υποταγή και όχι στην αντίσταση.

Ε) ΑΠΟ ΤΟΝ 20ο ΑΙΩΝΑ ΩΣ ΤΗΝ ΑΥΓΗ ΤΟΥ 21ου.

Η «υποχρέωση» αντίστασης «μικρού διαμετρήματος».

Ο προβληματισμός σχετικά με το δικαίωμα της αντίστασης δεν εξαφανίζεται βέβαια τον 20ο αιώνα, αλλά θα μπορούσαμε να πούμε ότι η στροφή προς τη δημιουργία πλήρων δημοκρατικών εννόμων τάξεων κράτους δικαίου που παρατηρείται στερεί αρκετά από τα επιχειρήματα που υπήρχαν σε προηγούμενες περιόδους σχετικά με το

δικαίωμα αντίστασης. Το αίτημα του ανθρώπου να αντιμετωπίζεται ως πολίτης και όχι ως εξουσιαζόμενος εκπληρώνεται και ο όρος «υποταγή» αντικαθίσταται στον γραπτό και στον προφορικό λόγο από τον όρο «κοινωνική συναίνεση». Διεθνείς Συμβάσεις για τα ανθρώπινα δικαιώματα, κράτος δικαίου και προστατευτικό κοινωνικό κράτος, κανόνες δικαίου και όχι κανόνες διαδικασίας, συνταγματικά κατοχυρωμένες αξιολογήσεις που εκφράζουν τη δημοκρατική αρχή είναι μερικά δείγματα της προόδου που έχει αναμφίβολα συντελεστεί.

Εύλογα λοιπόν γεννάται το ερώτημα ποιά θέση και ποιά χρησιμότητα θα μπορούσε να έχει ένα δικαίωμα αντίστασης στη σύγχρονη εποχή. Είναι βέβαια δεδομένο, τα περισσότερα σύγχρονα συντάγματα το προβλέπουν, ότι σε περίπτωση επιχείρησης κατάλυσης του Συντάγματος με τη βία (το πραξικόπημα της 21ης Απριλίου είχαν προ οφθαλμών οι συντακτικοί νομοθέτες όταν θέσπιζαν τη διάταξη) ο πολίτης έχει δικαίωμα να αντισταθεί ακόμα και ένοπλα για να αποτρέψει το απευκταίο. Πρόκειται όμως (ευτυχώς) για μία μάλλον σπάνια περίπτωση, είναι ένα δικαίωμα που ενεργοποιείται σε εξαιρετικές περιστάσεις, σε ανώμαλες περιόδους. Αυτή είναι και λεγόμενη «μεγάλη αντίσταση».

Στις μέρες μας όμως τέτοιοι κίνδυνοι είναι μάλλον ανύπαρκτοι (ή τουλάχιστον μη ορατοί) και το πρόβλημα εντοπίζεται σε άλλα επίπεδα. Γίνεται λόγος για αλλοτρίωση, για παθητικότητα της συνείδησης, για κατευθυνόμενη κατανάλωση, για ακρωτηριασμό της ευαισθησίας, για κατασκευή ιδεολογιών και κοινωνικών τάσεων από τα πραγματικά πανίσχυρα μέσα μαζικής ενημέρωσης, για ανευθυνότητα, για αγελαία συμπεριφορά και ο κατάλογος είναι μακρύς, πολύ μακρύς... Η ελευθερία του πολίτη δεν απειλείται μόνο από το κράτος. Το δίπτυχο κράτος εναντίον πολίτη και αντίστροφα είναι μάλλον ξεπερασμένο προ πολλού. Οποιος θέλει να σώσει την ελευθερία του σήμερα, πρέπει να σώσει την ευθύνη του. Η σιωπή μπορεί να ερμηνευθεί σαν αποδοχή ή σαν συναίνεση: «ο σιωπων δοκει συναινειν». Αυτό είναι το συμπέρασμα.

Οχι βέβαια πως δεν παρουσιάζονται εκτροχιασμοί από τη νομιμότητα και στις μέρες μας, πρόχειρο παράδειγμα οι αντισυνταγματικοί νόμοι, γι' αυτές τις περιπτώσεις προβλέπεται όμως ο διορθωτικός μηχανισμός της δικαιοσύνης.

Η αντίσταση λοιπόν στις μέρες μας είναι αναγκαία με τη μορφή της συνεχούς επαγρύπνησης, δηλαδή με την άσκηση των δικαιωμάτων ελευθερίας έκφρασης, συναθροίσεων, κριτικής κτλ. Πρόκειται για την αντίσταση «μικρού διαμετρήματος» για την οποία έκανε λόγο ο γνωστός Γερμανός καθηγητής, ποινικολόγος και φιλόσοφος του δικαίου, Arthur Kaufmann ο οποίος είπε: «Δεν υπάρχει Κράτος Δικαίου που να είναι απαλλαγμένο από τον κίνδυνο να εκφυλισθεί σε κράτος αδικού». Τότε όμως θα είναι πολύ αργά.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

«ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ» ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΟ ΑΡΘΡΟ 120παρ.4 ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ.

Προλεγόμενα

Στο δεύτερο μέρος της εργασίας μας θα μελετήσουμε την ακροτελεύτια διάταξη του Συντάγματος (άρθρο 120 παρ.4) η οποία ορίζει: « Η τήρηση του Συντάγματος επαφίεται στον πατριωτισμό των Ελλήνων, που δικαιούνται και υποχρεούνται να αντιστέκονται με κάθε μέσο εναντίον οποιουδήποτε επιχειρεί να το καταλύσει με τη βία». Θα ασχοληθούμε λοιπόν με το δικαίωμα και το καθήκον της αντίστασης και θα ερευνήσουμε ποιές είναι οι προϋποθέσεις άσκησης του, δηλαδή πότε υπάρχει «κατάσταση αντίστασης» σύμφωνα με το Σύνταγμα μας.

Το δικαίωμα της αντίστασης με την ένταξη του στο Σύνταγμα θετικοποιείται, τυποποιείται θα μπορούσαμε να πούμε, και ο ερμηνευτής δεσμεύεται από το γράμμα της συνταγματικής διάταξης, δηλαδή υποχρεούται να κάνει καταρχάς μία γραμματική ερμηνεία προκειμένου να κατανοήσει στη συνέχεια το περιεχόμενο της διάταξης σε συνδυασμό και με τις άλλες μεθόδους ερμηνείας. Στο παρόν στάδιο θα δούμε μόνο τις προϋποθέσεις του δικαιώματος και καθήκοντος αντίστασης όπως αυτές αναφέρονται ρητά και οργανώνονται στο άρθρο 120 παρ.4 και οι οποίες είναι οι εξής: α)η κατάλυση του Συντάγματος, β) η «επιχείρηση» κατάλυσης του Συντάγματος ,γ) η «βίαση» κατάλυση του Συντάγματος και τέλος δ)το υποκείμενο της κατάλυσης του Συντάγματος. Ας δούμε αυτές τις προϋποθέσεις αναλυτικά...

A) Η ΚΑΤΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ.

1) Η έννοια «κατάλυση του Συντάγματος» κατά το αρ.120 παρ4 Σ.

Αν και φαινομενικά είναι απλό να δοθεί ένας ορισμός της έννοιας «κατάλυση του Συντάγματος» ωστόσο το εγχείρημα κρύβει δυσχέρειες οι οποίες ενισχύονται και από την ως τώρα απουσία πλήρους διευκρίνισης του όρου τόσο από την επιστήμη όσο και από τη νομολογία.Τις περισσότερες φορές η έννοια θεωρείται δεδομένη ,αν και δεν είναι, με αποτέλεσμα να ενεργοποιούνται εύλογα στον μελετητή- ερμηνευτή οι μηχανισμοί της απορίας.

Από τα προϊσχύσαντα του 1975 ελληνικά Συντάγματα δεν μπορούμε να βοηθηθούμε

εφόσον δεν αναφέρονται ρητά οι προϋποθέσεις άσκησης του δικαιώματος.Στα Συντάγματα του Άστρους και της Τροιζήνας γίνεται αναφορά στην τήρηση του Συντάγματος, ενώ όλα τα μετεπαναστατικά, από το 1844 και μετά απλώς αφιέρωναν την τήρηση τους στον «πατριωτισμό των Ελλήνων».

Ας ξεκινήσουμε λοιπόν με την απόπειρα ερμηνείας του όρου «κατάλυση του Συντάγματος».Ως «κατάλυση» θεωρείται η ριζική ανατροπή της ισχύος, η παύση, η κατάργηση. Το κλασσικό παράδειγμα που χρησιμοποιείται προκειμένου να γίνει κατανοητή η έννοια «κατάλυση» είναι το εξής: «η κατάλυση των δημοκρατικών θεσμών/ του κράτους/ της έννομης τάξης από τους πραξικοπηματίες». Η πρώτη παρατήρηση είναι λοιπόν ότι ο όρος κατάλυση συνδέεται με το πραξικόπημα, με την επιβολή δικτατορίας.Σ' αυτήν την περίπτωση γίνεται λόγος για κατάλυση «εκ των άνω», δηλαδή για παράνομη κατάληψη της εξουσίας από όργανα της κρατικής εξουσίας, τα οποία δεν έχουν αναδειχθεί από το λαό και δεν είναι υπεύθυνα απέναντι του. Χαρακτηριστική είναι λοιπόν η αυθαίρετη απόκτηση της ικανότητας άσκησης της κρατικής εξουσίας, η ανυπαρξία νόμιμου ερείσματος της εξουσίας.

Η επιβολή μιας δικτατορίας είναι η πιό φανερή και απροκάλυπτη μορφή κατάλυσης του Συντάγματος, όπου καταλύεται τόσο το δημοκρατικό πολίτευμα τυπικά, αφού αφαιρείται από το λαό η νομική του ιδιότητα ως κυρίαρχου, όσο και ουσιαστικά, αφού καταπατώνται οι θεμελιώδεις αρχές της δημοκρατίας και αντικαθίστανται από μία άνομη οργανωμένη βία, από ένα καθεστώς αυθαιρεσίας.Για διδακτορικό καθεστώς γίνεται λοιπόν λόγος όταν αυτό επιβάλλεται παράνομα αλλά παραμένει και ανομιμοποίητο, όταν η αρχή της νομιμότητας αντικαθίσταται από την αρχή της σκοπιμότητας και όταν δεν υπάρχει κανένας αυτοπεριορισμός εκ μέρους των κρατούντων, ούτε και η δυνατότητα επιβολής περιορισμών, μέσω νόμων ή Συντάγματος, στην άσκηση της εξουσίας τους.Πρόκειται για την κλασσική περίπτωση όπου επειδή η νομιμότητα δεν μπορεί να παράγει εξουσία, έρχεται η εξουσία και παράγει νομιμότητα, πρωτογενώς και χωρίς δεσμεύσεις.

Δεν τίθεται επομένως καμία απολύτως αμφιβολία ότι η επιβολή δικτατορίας με πραξικόπημα συνιστά «κατάλυση του Συντάγματος» και ενεργοποιεί το δικαίωμα και καθήκον αντίστασης.

Από την άποψη της προσβολής του πολιτεύματος και η επανάσταση συνιστά άμεση προσβολή του, εφόσον η λαϊκή εξέγερση έχει σαν στόχο την ανατροπή της νόμιμα προερχόμενης και υπάρχουσας εξουσίας και εγκαθίδρυση μίας νέας λαϊκής πρωτογενούς εξουσίας. Πρόκειται και εδώ για μορφή κατάλυσης του Συντάγματος με κριτήριο την παρεμπόδιση ή διακοπή της λειτουργίας των άμεσων οργάνων του κράτους, δηλαδή ουσιαστικά για κατάλυση του νομικού θεμελίου του πολιτεύματος. Το γεγονός ότι η λαϊκή εξουσία υπάρχει μεν παράνομα αλλά τελικά λειτουργεί νόμιμα και αυτοδεσμεύεται της προσδίδει νομιμότητα και δεν ενεργοποιείται τυπικά τουλάχιστον δικαίωμα και καθήκον αντίστασης. Η απάντηση όμως στο βασικό μας ερώτημα, αν δηλαδή και η επανάσταση συνιστά «κατάλυση του Συντάγματος», νομίζω πρέπει να είναι θετική.

Ως τώρα έγινε μία σχεδόν εμπειρική προσέγγιση του ζητήματος, προκειμένου να κατανοήσουμε την πιό απλή και φανερή μορφή της κατάλυσης που συνίσταται στην παράνομη κατάληψη της εξουσίας, στην προέλευση της.Είναι αλήθεια όμως ότι αυτά τα παραδείγματα, αν και τα πιο αντιπροσωπευτικά, δεν αρκούν για να σχηματίσουμε πλήρη άποψη και να καταλήξουμε σε ασφαλή συμπεράσματα.Αναπότρεπτα έρχεται η επόμενη ερώτηση: μπορούμε να μιλήσουμε για «κατάλυση του Συντάγματος» σε περίπτωση που μία νόμιμη κατά τα άλλα εξουσία δεν αποδεικνύει και τη νομιμότητα του εαυτού της; Ή για να τεθεί αλλιώς το ερώτημα: αν οι φορείς ενός δημοκρατικού πολιτεύματος ασκούν κατά τέτοιο τρόπο την εξουσία ώστε αυτό να εκφυλίζεται

σταδιακά σε απολυταρχικό μπορούμε άραγε να μιλάμε για κατάλυση του Συντάγματος; Και σ' αυτό το σημείο βέβαια αρχίζει μία αλυσίδα ανελέητων ερωτημάτων που πιέζουν για απαντήσεις εξαιτίας όχι μόνο της θεωρητικής αλλά πρωτίστως και κυρίως της πρακτικής σημασίας τους, όπως π.χ καταλύεται το Σύνταγμα σε περίπτωση βαριάς παραβίασης στα όρια της κατάλυσης των θεμελιωδών, ατομικών δικαιωμάτων από τους κρατούντες; Για να απαντήσουμε σ' αυτά τα αναμφισβήτητα δύσκολα και κεφαλαιώδους σημασίας ερωτήματα πρέπει ν' απαντήσουμε πρώτα στο ερώτημα τι εννοούμε με τη λέξη «Σύνταγμα» στα πλαίσια του αρ.120 παρ.4Σ, ποιές είναι εκείνες οι διατάξεις που αν καταλυθούν συμπαρασύρουν στην κατάλυση και όλο το οικοδόμημα, είναι μήπως μία, είναι περισσότερες, μήπως είναι όλες;

Η αναζήτηση μας πρέπει να ξεκινήσει από την αναζήτηση των θεμελιωδών συνταγματικών αρχών, χωρίς τις οποίες δεν μπορεί να γίνει καν λόγος για Σύνταγμα και οι οποίες θα μπορούσαμε να πούμε ότι αποτελούν τον σκληρό πυρήνα του Συντάγματος. Αυτές είναι δύο: α) η αρχή της λαϊκής κυριαρχίας και β) η αρχή του απαραβίαστου της ανθρώπινης αξίας.

Την πρώτη αρχή διασφαλίζει η μορφή και οι οργανωτικές βάσεις του πολιτεύματος: η μορφή του πολιτεύματος οργανώνεται ήδη στο Σύνταγμα 1975/86/01 και είναι όχι απλώς δημοκρατική, αλλά καθιερώνεται ως προεδρευόμενη κοινοβουλευτική δημοκρατία, δηλαδή απαραίτητο στοιχείο της δημοκρατικής αρχής είναι ο αιρετός χαρακτήρας του αρχηγού του κράτους.

Την δεύτερη αρχή εξειδικεύουν τα θεμελιώδη δικαιώματα (ταυτόχρονα και ως δικαιώματα ισότητας και ως δικαιώματα ελευθερίας) Είναι γεγονός ότι το Σύνταγμα εγγυάται τα ατομικά δικαιώματα και η παραίτηση από αυτά όχι μόνο δεν είναι δυνατή, αλλά οι Έλληνες πολίτες έχουν και τη θεμελιώδη υποχρέωση να τα σέβονται και να μεριμνούν για την τήρησή τους.

Τίθεται λοιπόν το ερώτημα: υπάρχει δικαίωμα και καθήκον αντίστασης σε περίπτωση όχι μίας απλής προσβολής, αλλά στην ακραία περίπτωση που προσβάλλεται συστηματικά και έντονα ο πυρήνας των ατομικών δικαιωμάτων από τους κρατούντες; Υπάρχει «κατάλυση του Συντάγματος» σ' αυτήν την περίπτωση; Απαραίτητη είναι σ' αυτό το σημείο η εξής διευκρίνιση που προκύπτει από τη λογική του πράγματος: δικαίωμα και καθήκον αντίστασης, με τη μορφή που αυτό έχει στο αρ 120 παρ 4 Σ δεν υπάρχει σε περίπτωση προσβολής ατομικού δικαιώματος, εφόσον ο πολίτης μπορεί να προσφύγει στα δικαστήρια και να αξιώσει την άρση της προσβολής μέσω της δικαστικής οδού. Τα δικαστήρια είναι τα μόνα αρμόδια όργανα για να κρίνουν αν και πόσο βαρεία ήταν η προσβολή, αν θίχτηκε ο πυρήνας του ατομικού δικαιώματος κτλ. Αν δεν υπάρχει η δυνατότητα προσφυγής στη δικαιοσύνη ή αν αυτή έπαυε να θεωρείται ανεξάρτητη αρχή, τότε χωρίς καμία αμφιβολία αυτό σημαίνει ότι καταλύθηκε το πολίτευμα, καταλύθηκε το Σύνταγμα και συνεπώς ενεργοποιείται το δικαίωμα και καθήκον αντίστασης.

Ως πολίτευμα πρέπει να εννοήσουμε τόσο τη μορφή όσο και τις οργανωτικές του βάσεις. Οι οργανωτικές βάσεις του πολιτεύματος δεν μπορούν να αποκοπούν από τη μορφή του, συνδέονται πάρα πολύ στενά, αντικατοπτρίζουν και δικαιολογούν τη μορφή του. Είναι όλοι εκείνοι οι κανόνες δικαίου που αναφέρονται στον σχηματισμό, στην οργάνωση και στην άσκηση της κρατικής εξουσίας. Επομένως τα όρια της επιβολής της κρατικής θέλησης, της κρατικής εξουσίας είναι προδιαγεγραμμένα και αν γίνει υπέρβαση τους σε συνδυασμό με την αδυναμία λειτουργίας των θεσμών που εγγυώνται τις οργανωτικές βάσεις του πολιτεύματος είμαστε μπροστά στο φαινόμενο της έμμεσης πια «κατάλυσης του Συντάγματος», όπου ενεργοποιείται το αρ 120 παρ 4 Σ.

Η ύπαρξη αυτών των εγγυητικών θεσμών ή μη είναι το κριτήριο που θα μας οδηγήσει τελικά στο συμπέρασμα αν υπάρχει «κατάλυση του Συντάγματος». Γιατί ακόμα και μία ευρεία δέσμη παραβάσεων μπορεί να μην συνιστά κατάλυση, εφόσον τα άμεσα όργανα και οι συντεταγμένες λειτουργίες του πολιτεύματος διασφαλίζονται και ,ιδίως, εφόσον λειτουργούν ομαλά οι θεσμοί που εξειδικεύουν και εγγυώνται τις οργανωτικές βάσεις του πολιτεύματος.

Από το συνδυασμό των άρθρων 120 παρ.4 και 110 παρ1 που ορίζει ποιές διατάξεις δεν υπόκεινται σε αναθεώρηση μπορούμε να ενισχύσουμε όλη την παραπάνω επιχειρηματολογία και να καταλήξουμε σε ένα αρκετά ασφαλές συμπέρασμα που θα μας οδηγήσει και στον ορισμό που αναζητούμε. Πρέπει επομένως, για να μπορεί να γίνει λόγος για κατάλυση, όχι απλώς να παραβιάζεται το Σύνταγμα, αλλά να αναιρείται, να εξαφανίζεται, να τίθεται εκποδών και να μην είναι δυνατή η αποκατάσταση του χωρίς την υπερνίκηση εμποδίων. Η παραβίαση του Συντάγματος είναι ενέργεια μικρότερης απαξίας και έντασης και αυτό κρίνεται εκ του αποτελέσματος, μιας και η παράβαση δεν επιδρά στην υπόσταση της συνταγματικής διάταξης, την προσβάλλει μεν και φανερώνει έναν υποτροφικό σεβασμό προς το Σύνταγμα, αλλά η προσβολή είναι επιφανειακή , εφόσον μπορούν να ενεργοποιηθούν οι κατασταλτικοί μηχανισμοί που θα αποκαταστήσουν την διασαλευμένη τάξη. Από αυτήν την άποψη το Σύνταγμα επιβιώνει αν και οι συνεχείς παραβιάσεις που παρατηρούνται στην πράξη μπορεί να το οδηγήσουν σταδιακά σε τέτοια αποδυνάμωση και αιμορραγία που κυριολεκτικά μόνο ο «πατριωτισμός των Ελλήνων» θα κληθεί ξανά να το σώσει.

Σ' αυτό το σημείο θα μπορούσαμε να επιχειρήσουμε έναν ορισμό. Ως απόπειρα κατάλυσης του Συντάγματος στο πλαίσιο του αρ. 120 παρ4 Σ νοείται η ενέργεια εκείνη που προέρχεται από οποιονδήποτε (άτομο, ομάδα, όργανο κρατικό) και έχει στόχο να καταστήσει ανενεργές τις διατάξεις εκείνες του Συντάγματος που δεν υπόκεινται σε αναθεώρηση και που αποτελούν εννοιολογική προϋπόθεση της δημοκρατίας και θεωρούνται ως θεμελιώδη χαρακτηριστικά του πολιτεύματος με παράλληλη παρεμπόδιση της απρόσκοπτης λειτουργίας των άμεσων οργάνων του κράτους και των μηχανισμών εκείνων που στοχεύουν στην επαναφορά των πραγμάτων στην προτέρα ομαλή κατάσταση.

Αν επιτευχθεί η αναποτελεσματικότητα του Συντάγματος και η αναίρεση της νομικής του ισχύος που είναι συνήθως το άμεσο αποτέλεσμα αυτής , τότε μιλάμε πιά για τετελεσμένη κατάλυση, για παράλυση του Συντάγματος.

2) Η κατάλυση του Συντάγματος κατά το άρθρο 87 παρ 2.

Το άρθρο 87 παρ.2 ορίζει το εξής: «Οι δικαστές κατά την άσκηση των καθηκόντων τους υπόκεινται μόνο στο Σύνταγμα και στους νόμους και σε καμία περίπτωση δεν υποχρεούνται να συμμορφώνονται με διατάξεις που έχουν τεθεί κατά κατάλυση του Συντάγματος».

Το άρθρο αυτό δεν αναφέρεται, όπως εκ πρώτης τουλάχιστον όψεως μπορεί να φαίνεται, στην υποχρέωση μη εφαρμογής ενός αντισυνταγματικού νόμου, γιατί αυτό προβλέπεται στο άρθρο 93 παρ4 Σ. : « Τα δικαστήρια υποχρεούνται να μην εφαρμόζουν νόμο που το περιεχόμενο του είναι αντίθετο προς το Σύνταγμα».

Πρόκειται δηλαδή για επιβολή υποχρέωσης από τον συντακτικό νομοθέτη προκειμένου να μην εφαρμοσθεί ο νόμος που παραβιάζει το Σύνταγμα , ενώ στο αρ. 87 παρ 2 με την αρνητική διατύπωση “δεν υποχρεούται” αναγνωρίζεται στον δικαστή δικαίωμα και καθήκον αντίστασης σε νόμο που συνιστά απόπειρα κατάλυσης του

Συντάγματος . Η διάκριση μεταξύ παραβίασης και κατάλυσης του Συντάγματος έγινε ήδη. Το ερώτημα που τίθεται σ' αυτό το σημείο είναι το εξής: παρουσιάζει ενδιαφέρον και η διαδικασία παραγωγής του νόμου, ακόμα και τα interna corporis της Βουλής ; Πρέπει δηλαδή ο δικαστής να ελέγχει και την τυπική αντισυνταγματικότητα; Αν απαντηθεί θετικά το παραπάνω ερώτημα βρισκόμαστε πράγματι μπροστά σε μία καινοτομία του συντακτικού νομοθέτη. Έχει υποστηριχθεί και αυτή η άποψη και εμφανίζεται έτσι το αρ. 87 παρ 2 Σ. να δίνει παραπάνω αρμοδιότητες στο δικαστή από ότι το αρ 93 παρ 4 Σ. Έχει υποστηριχθεί όμως και η άποψη ότι σκοπός του συντακτικού νομοθέτη ήταν η κατάργηση του κανόνα «επανάσταση που επικρατεί δημιουργεί δίκαιο» Πράγματι τα παραδείγματα εφαρμογής διατάξεων που θεσπίστηκαν από αυταρχικά καθεστώτα κατά κατάλυση του Συντάγματος είναι στη χώρα μας δυστυχώς αρκετά. Επομένως το αρ. 87 παρ 2 θέλει να τονίσει στον δικαστή το δικαίωμα και κυρίως να υπενθυμίσει το καθήκον του να προβάλλει αντίσταση κατά του δικτατορικού δικαίου.

Β) Η «ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ» ΚΑΤΑΛΥΣΗΣ ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ.

Στο Σύνταγμα χρησιμοποιείται η φράση «εναντίον οποιουδήποτε επιχειρεί να το καταλύσει». Θα εξετάσουμε λοιπόν τη δεύτερη αυτή προϋπόθεση που πρέπει να συντρέχει προκειμένου να γίνει λόγος για δικαίωμα και καθήκον αντίστασης σύμφωνα με το αρ.120 παρ4 Σ.

1) Απόπειρα κατάλυσης του Συντάγματος.

Το πρώτο ζήτημα που τίθεται είναι το πότε ενεργοποιείται το δικαίωμα και καθήκον αντίστασης, δηλαδή πότε μπορούμε να πούμε με σιγουριά ότι κάποιος «επιχειρεί» την κατάλυση του Συντάγματος; Ο ενεστώτας χρόνος σημαίνει ότι η επιχείρηση κατάλυσης του Συντάγματος πρέπει να έχει ξεκινήσει, να βρίσκεται σε εξέλιξη. Δικαιολογείται δηλαδή καταρχήν το δικαίωμα αντίστασης όταν η κατάλυση είναι «εν τω πράττεσθαι», όταν γίνεται απόπειρα κατάλυσης του Συντάγματος πχ όταν κυλούν οι ερπήστριες των αρμάτων και τα αποσπάσματα εισβάλλουν στην κατοικία του Πρωθυπουργού, όταν στρατιώτες κινούνται για να καταλάβουν τη Βουλή, να συλλάβουν τα μέλη της Κυβέρνησης, να καταλάβουν το ραδιοφωνικό σταθμό κτλ . Σ' αυτήν την περίπτωση υπάρχει νομικό δικαίωμα και καθήκον αντίστασης και αίρεται ο άδικος χαρακτήρας των αξιόποινων πράξεων με τις οποίες ενδεχομένως ο πολίτης θα ασκήσει το δικαίωμα αντίστασης.

2) Προπαρασκευαστικές πράξεις .

Το ερώτημα που τίθεται στη συνέχεια και έχει απασχολήσει επιστήμη και νομολογία είναι αν η «επιχείρηση» της κατάλυσης του Συντάγματος καλύπτει και τις λεγόμενες προπαρασκευαστικές πράξεις. Στα πρακτικά της Υποεπιτροπής όπου καταγράφηκε ο προβληματισμός σχετικά με το αρ.120 παρ4 Σ. γίνεται λόγος για το επιτρεπτό της αντίστασης μόνο κατά το στάδιο της απόπειρας και όχι και των προπαρασκευαστικών πράξεων, με το σκεπτικό ότι το κράτος λειτουργεί ακόμα σ' εκείνο το στάδιο και μπορούν να ενεργοποιηθούν οι κατασταλτικοί μηχανισμοί.

Είναι φανερό η διστακτικότητα της Υποεπιτροπής να αναγνωρίσει δικαίωμα αντίστασης σ' αυτό το στάδιο, πράγμα που μπορεί να γίνει κατανοητό και να δικαιολογηθεί εφόσον η αντίσταση είναι μία κατάσταση, ένα γεγονός δυναμικό που

εκδηλώνεται με καταρχήν άδικη πράξη και γι' αυτό ο νομοθέτης το αναγνωρίζει ως δικαίωμα σε εξαιρετικές περιστάσεις προκειμένου να αποφευχθούν αυθαίρετοι εκτροχιασμοί από τη νομιμότητα και καταστάσεις που θα δημιουργούσαν έντονη ανασφάλεια δικαίου. Ωστόσο πρέπει να γίνει δεκτό ότι ειδικά σε περίπτωση απόπειρας άμεσης κατάλυσης του Συντάγματος τα όρια μεταξύ απόπειρας και προπαρασκευαστικών πράξεων είναι ιδιαίτερα ρευστά. Ο χρόνος που μεσολαβεί ανάμεσα στις δύο αυτές κατηγορίες μπορεί να είναι ιδιαίτερα σύντομος και οι αυστηρές θεωρίες της διάκρισης μεταξύ απόπειρας και προπαρασκευαστικών πράξεων μπορεί στην πράξη την κρίσιμη στιγμή ν' αποβούν μοιραίες. Γι' αυτό γίνεται δεκτό ότι σε περίπτωση πραξικοπήματος, που είναι ιδιαίτερα δυσχερές να διαπιστωθεί αν το κράτος και οι νόμιμοι μηχανισμοί κατασταλτικού ελέγχου βρίσκονται στα χέρια της νόμιμης εξουσίας, υπάρχει δικαίωμα και καθήκον αντίστασης και επί προπαρασκευαστικών πράξεων.

3) Τελεσμένη κατάλυση.

Το τελευταίο ζήτημα που μένει να εξεταστεί είναι αν με στον όρο «επιχειρεί» συμπεριλαμβάνεται και η ολοκληρωμένη κατάλυση του Συντάγματος, πράγμα που έχει σημασία για να δούμε αν υπάρχει δικαίωμα και καθήκον αντίστασης και μετά την κατάλυση. Πάντως πρέπει να λεχθεί ότι στα πρακτικά της Ε' Αναθεωρητικής Βουλής είχε διατυπωθεί η έκφραση «δικαίωμα αντίστασης υπάρχει...όταν ανατραπεί ...η Δημοκρατία». Το ζήτημα περιπλέκεται περαιτέρω αν αναλογισθούμε τους τρόπους με τους οποίους μπορεί να ανατραπεί η δημοκρατία- να καταλυθεί το Σύνταγμα πιο συγκεκριμένα. Είδαμε παραπάνω ότι άμεση κατάλυση μπορεί να επέλθει και με πραξικόπημα αλλά και με επανάσταση. Υπάρχει δικαίωμα και ταυτόχρονα και καθήκον αντίστασης ενάντια και στα δύο μορφώματα και ακόμα παραπέρα είναι αυτό το δικαίωμα και αυτό το καθήκον νομικό; Παίζει κάποιο ρόλο μήπως το αν καταφέρει να επικρατήσει η παράνομη εξουσία. Ευθύνεται μήπως ο πολίτης αν παραλείψει να αντισταθεί; Ας επιχειρήσουμε μία πρώτη σκιαγράφηση του ζητήματος με τη βοήθεια και των ισχυόντων στο ποινικό δίκαιο αλλά και των υπόλοιπων παραγράφων του άρθρου 120 Σ.

Στο άρθρο 134 παρ 1 και 2 ΠΚ προβλέπεται και τιμωρείται το έγκλημα της εσχάτης προδοσίας ως διαρκές έγκλημα. Το άρθρο αυτό βρίσκεται σε αρμονία και με το άρθρο 120 παρ 3 Σ. σύμφωνα με το οποίο: «ο σφετερισμός με οποιοδήποτε τρόπο της λαϊκής κυριαρχίας και των εξουσιών που απορρέουν από αυτήν διώκεται μόλις αποκατασταθεί η νόμιμη εξουσία οπότε αρχίζει η παραγραφή του εγκλήματος». Επομένως γίνεται σαφές ότι το πραξικόπημα θεωρείται ως μία παρένθεση ανωμαλίας, η οποία προορίζεται να λάβει τέλος αργά ή γρήγορα, οπότε θα επανέλθει το Σύνταγμα σε πλήρη ισχύ και εφαρμογή. Το καθεστώς αυτό, η παράνομη εξουσία, μπορεί τελικά να επικρατήσει, αλλά είναι μία de facto εξουσία, η οποία παραμένει παράνομη, εφόσον μόνο με τη συνεχή άσκηση βίας επιτυγχάνει την υπακοή των πολιτών. Το ότι θα αξιώσει καθήκον υπακοής είναι δεδομένο, ερωτάται αν έχει ο πολίτης δικαίωμα και καθήκον αντίστασης σ' αυτήν την περίπτωση.

Νομίζω ότι πρέπει να απαντηθεί θετικά το ερώτημα με το σκεπτικό ότι η αναγνώριση δικαιώματος και καθήκοντος αντίστασης σε όλους τους πολίτες κατά του συνεχιζόμενου διαρκούς εγκλήματος της εσχάτης προδοσίας είναι ο μόνος τρόπος για να επιτευχθεί ο γενικοπροληπτικός σκοπός που επιδιώκουν τα άρθρα για την εσχάτη προδοσία. Αν το «ζητούμενο» των πραξικοπηματιών είναι μόνο το πώς θα επιτύχουν την κατάλυση του Συντάγματος ενώ μετά η «εξασφάλιση» της παραμονής τους στην

εξουσία είναι δεδομένη , δεδομένο είναι ότι και οι πολίτες έχουν δικαίωμα και καθήκον ν'αντιστέκονται. Ούτως ή άλλως και από τη φύση του πράγματος προκύπτει δικαίωμα αντίστασης: καθεστώς χωρίς λαϊκή βάση, χωρίς θεμελίωση στη λαϊκή κυριαρχία και αποδοχή αργά ή γρήγορα ανατρέπεται.

Έτσι λοιπόν πρέπει να γίνει δεκτό ότι και μετά την κατάλυση του Συντάγματος και την τυχόν επικράτηση μιας de facto εξουσίας οι πράξεις αντίστασης είναι δικαιωμένες ως τελούμενες σε ενάσκηση δικαιώματος και σε εκπλήρωση καθήκοντος που επιβάλλεται από το Σύνταγμα και το νόμο. Αυτή η εκδοχή συμβάλλει στη νομική υπεράσπιση των αντιστασιακών ενώπιον των δικαστηρίων και αν η δικαστική ανεξαρτησία δεν είναι πλήρως εξουδετερωμένη , οι δικαστές θα στηριχτούν σ' αυτήν την εκδοχή για να τους απαλλάξουν από τις κυρώσεις.

Είναι γεγονός πάντως ότι η πλήρης νομική σημασία θα φανεί μετά την κατάρρευση του παράνομου καθεστώτος, όπου και θα δικαιωθούν για τις πράξεις τους.

Σχετικά με την επανάσταση, που και αυτή συνιστά πάντως άμεση κατάλυση του Συντάγματος, πρέπει να γίνει δεκτό ότι, εξαιτίας των ιδεολογικών κινήτρων, της μη χρήσης βίας προκειμένου να επικρατήσει και της ελεύθερης λαϊκής προσχώρησης της πλειονότητας τουλάχιστον των πολιτών (μαζικός χαρακτήρας) , τελικά νομιμοποιείται, αποκτά εσωτερική νομιμοποίηση (de jure). Από τη στιγμή που πρόκειται για εξουσία του λαού θα ήταν μάλλον αντιφατικό αλλά και επισφαλές να δεχθούμε δικαίωμα και καθήκον αντίστασης.(ποιό εναντίον ποιών ;πόσο εναντίων πόσων, με κάθε μέσο;) Έχουν υποστηριχθεί πάντως και οι αντίθετες απόψεις.

Συμπερασματικά θα μπορούσαμε να πούμε ότι στην de facto εξουσία υπάρχει πάντα δικαίωμα και καθήκον αντίστασης γιατί αυτή δεν αποκτά (όταν δεν αποκτά) de jure ισχύ, παραμένει ανομιμοποίητη μέχρι να καταρρευτεί. Σ' αυτή τη διάκριση στηρίζεται και η γνωστή έκφραση «Η Δημοκρατία Δικαίω ουδέποτε κατελύθη».

Γ) Η «ΒΙΑΙΗ» ΚΑΤΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ.

1) Βίαια και ειρηνικά μέσα.

Το ότι η επιχειρούμενη κατάλυση του Συντάγματος πρέπει να είναι και «βίαιη» προκειμένου να ασκηθεί το δικαίωμα και καθήκον αντίστασης πρέπει να τονιστεί. Δεν αρκεί δηλαδή η με ειρηνικά μέσα προσπάθεια κατάλυσης του Συντάγματος αλλά πρέπει αυτή να γίνεται με τη χρήση βίας ή με την απειλή βίας. Ποιές πράξεις συνιστούν όμως επιχείρηση κατάλυσης με ειρηνικά μέσα και ποιές με «βίαια»; Η απάντηση δεν είναι τόσο αυτονόητη όσο μπορεί να φαίνεται εξ αρχής γι' αυτό απαραίτητο είναι να γίνουν ορισμένες διακρίσεις. Αυτό που πρέπει να διευκρινιστεί πάντως από την αρχή κιόλας είναι ότι ο πολίτης δεν έχει δικαίωμα αντίστασης κατά πολιτών που επιβουλεύονται το Σύνταγμα και χρησιμοποιούν ειρηνικά μέσα για να δείξουν την αρνητική τους στάση προς το πολίτευμα και το Σύνταγμα γενικότερα , σ' αυτή την περίπτωση μπορεί να παρέμβει μόνο η δημόσια εξουσία είτε προληπτικά είτε κατασταλτικά.

2) Δημοκρατία και «εχθροί» του πολιτεύματος.

Ποιές είναι όμως οι ειρηνικές ενέργειες που παρόλο που δείχνουν μία αρνητική στάση προς το πολίτευμα μπορούν να γίνουν ανεκτές από την δημοκρατική πολιτεία; Υπάρχουν;

Ας δούμε μερικά παραδείγματα: η τοποθέτηση κάποιου υπέρ π.χ της μεταβολής του

πολιτεύματος, υπέρ της κατάργησης της οικονομικής ή της θρησκευτικής ελευθερίας κτλ (δηλαδή θέσεις που είναι ευθέως αντίθετες σε θεμελιώδεις συνταγματικές διατάξεις, μη υποκείμενες σε αναθεώρηση) συνιστά έκφραση πολιτικών ιδεών και προστατεύεται από την ελευθερία έκφρασης της γνώμης (αρ.14παρ1 Σ). Αυτό σημαίνει ότι η έννομη τάξη δεν προστατεύεται έναντι αντίθετων ιδεών και γνωμών,η δημοκρατία δεν εξαιρεί γενικά από την προστατευτική της λειτουργία όσους χρησιμοποιούν τους θεσμούς της για να πείσουν ότι είναι ακατάλληλοι και ότι πρέπει να ανατραπούν. Η αρνητική προς το πολίτευμα στάση είναι καταρχήν στάση νόμιμη, εκτός από τις περιπτώσεις που το Σύνταγμα προβλέπει εξαιρέσεις και χαράσει τα νομικά όρια ανοχής (ρητές κυρώσεις ως προς ορισμένα θέματα,ειδική προστασία). Αν όμως οι θέσεις αυτές προέρχονται από φορείς της κρατικής εξουσίας συνιστούν ενδεχομένως πραξικόπημα .

Η έκφραση και διάδοση τέτοιων ιδεών μπορεί να γίνει με άσκηση και άλλων δικαιωμάτων που εγγυάται το Σύνταγμα π.χ ελευθερία συνάθροισης,ελευθερία σύστασης ενώσεων, ελευθερία του τύπου,με ορισμένους ωστόσο περιορισμούς. Αν σκοπός κάποιας εφημερίδας ή κάποιου εντύπου είναι η βίαιη ανατροπή του πολιτεύματος τότε επιτρέπεται η κατάσχεση του εντύπου(αρ 14παρ3 περ.γ Σ) μετά την κυκλοφορία. Πρόκειται για μία κλασική περίπτωση κατασταλτικού ελέγχου με σκοπό τη διαφύλαξη της έννομης τάξης.Ο κατασταλτικός έλεγχος στις περιπτώσεις που ορίζεται ρητά είναι ο κατεξοχήν δημοκρατικός έλεγχος που χαρακτηρίζει κάθε απελευθερωμένη, ελαστική και ανεκτική δημοκρατική κοινωνία.

Επίσης σχετικά με το δικαίωμα σύστασης ενώσεων(αρ. 12παρ1 Σ), προβλέπεται μεν ο δικαστικός προληπτικός έλεγχος, ο οποίος όμως είναι έλεγχος νομιμότητας και όχι σκοπιμότητας. Το ίδιο το Σύνταγμα(αρ.12παρ1) ορίζει ότι ο σκοπός της ένωσης ή του σωματείου πρέπει να είναι σύμφωνος προς το Σύνταγμα και τους νόμους.Επομένως σωματείο που έχει σκοπό αντίθετο προς το συνταγματικά κατοχυρωμένο πολίτευμα δεν αναγνωρίζεται. Το σωματείο που επιδιώκει την αποδυνάμωση ή κατάργηση της δημοκρατικής αρχής θεωρείται ότι έχει σκοπό παράνομο εν ευρεία έννοια, πρόκειται δηλαδή για μία περίπτωση όπου παραβιάζεται ρητή διάταξη του Συντάγματος.

Άλλο χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η περίπτωση του άρθρου 11παρ 2 Σ., όπου το δικαίωμα συνάθροισης θεσπίζεται με επιφύλαξη νόμου που επιτρέπει περιορισμούς για τη διαφύλαξη κυρίως της έννομης τάξης.

Παρατηρούμε λοιπόν ότι κάποιοι αναγκαίοι περιορισμοί επιτρέπονται σε κάποια πεδία που κρίνονται ιδιαίτερα ευαίσθητα. Σε γενικές γραμμές βλέπουμε λοιπόν ότι η δραστηριότητα διάδοσης πολιτικών ιδεών δεν ελέγχεται, αυτό που ελέγχεται είναι η έμπρακτη πρόθεση της ανατροπής του δημοκρατικού πολιτεύματος και αυτή ελέγχεται δικαστικά.Η άμεσα ανατρεπτική και αντιδημοκρατική δράση είναι αυτή που κατά κύριο λόγο τιμωρείται βάσει των διατάξεων που επιβάλλουν κάποιες απαγορεύσεις που είναι μάλλον συνήθεις και ανεκτές σε μία δημοκρατική κοινωνία.

3) Η έννοια της βίας.

Είδαμε στα παραπάνω παραδείγματα ότι αυτό που ελέγχεται είναι η άμεσα ανατρεπτική και αντιδημοκρατική δράση. Είδαμε επίσης ότι (όπως και στην αρχή του β' μέρους της εργασίας) για να ενεργοποιηθεί δικαίωμα αντίστασης πρέπει να επιδιώκεται η κατάλυση του Συντάγματος με τη βία αλλά και να έχουν εξουδετερωθεί οι μηχανισμοί δημοκρατικού ελέγχου, κατά κύριο δε λόγο ο δικαστικός έλεγχος, αυτό

είναι νομίζω το πιο ασφαλές κριτήριο. Γιατί λοιπόν στο αρ. 24 παρ 3 κατάσχεται το έντυπο που παροτρύνει στη βίαιη ανατροπή του πολιτεύματος; Ασκεί «βία» ο δημοσιογράφος που εκφράζει την άποψη ότι πχ ο μόνος τρόπος που μπορεί να ανατραπεί το πολίτευμα είναι με τη βία κ.ο.κ; Η δικαιολογητική βάση της απαγόρευσης είναι νομίζω η εξής: με τον όρο «βία» δεν εννοείται μόνο η βιαιοπραγία, η άσκηση σωματικής δύναμης με σκοπό την επιβολή της θέλησης (κάποιου) , αλλά και η ψυχολογική βία, δηλ. η έμμεση βία, η άσκηση πίεσης προς κάποιον μέσω προπαγάνδας που δεν είναι εύκολα αντιληπτή. Πολλές φορές η ψυχολογική βία είναι πιο ύπουλη και μπορεί να έχει την ίδια απαξία με την βίαιη εξωτερική δράση, αφού μπορεί να φτάσει στο υποσυνείδητο του ατόμου και να έχει ψυχοδιεγερτικές συνέπειες. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο κατάσχεται το έντυπο που παροτρύνει στη βίαιη ανατροπή του πολιτεύματος. Και οι δύο αυτές μορφές βίας αποδοκιμάζονται από το δίκαιο, όπως επίσης και η χρησιμοποίηση απειλών βίας που έχει σαν στόχο την επιβολή μιάς θέλησης .

Επομένως μπορούμε να πούμε με σιγουριά πιά ότι απαγορεύεται η άμεση ανατρεπτική και αντιδημοκρατική δράση που συνίσταται σε πράξεις ψυχολογικής ή ψυχολογικής βίας. Δικαίωμα και καθήκον αντίστασης δεν υπάρχει όμως όπως είναι ευνόητο, εφόσον σ' αυτές τις περιπτώσεις ενεργοποιείται ο κατασταλτικός δικαστικός έλεγχος.

Τι γίνεται όμως σε κάποιες άλλες περιπτώσεις όπως για παράδειγμα σε περίπτωση σφετερισμού της λαϊκής κυριαρχίας και των εξουσιών που απορρέουν από αυτήν (αρ' 120παρ3 Σ) ; Υπάρχει δικαίωμα αντίστασης; Σαφέστατα ο σφετερισμός συνιστά κατάλυση του Συντάγματος (εμπεριέχεται στο αρ120παρ4) , είναι όμως βίαιη αυτή η κατάλυση; Σφετερισμός της λαϊκής κυριαρχίας μπορεί να γίνει με δύο τρόπους : είτε με ευθεία κατάλυση του Συντάγματος (ο άμεσος τρόπος , πχ πραξικόπημα) είτε με την καταστρατήγηση του Συντάγματος (έμμεσος τρόπος). Η καταστρατήγηση μπορεί να επιτευχθεί χωρίς βία, τουλάχιστον όχι άμεση, πχ στην περίπτωση θέσης σε εφαρμογή του νόμου για την κατάσταση πολιορκίας με την τεχνητή δημιουργία των ουσιαστικών προϋποθέσεων του άρθρου 48 παρ1 Σ. Νομίζω ότι και σ' αυτήν την περίπτωση επιβάλλεται να υπάρχει δικαίωμα και καθήκον αντίστασης, γιατί πρόκειται για περίπτωση έμμεσης, σχετικής βίας με παράλληλο αποκλεισμό του τακτικού δικαστικού ελέγχου. Η τελεολογική ερμηνεία των παραγράφων 3 και 4 του αρ.120 εκεί μας οδηγεί.

Δ) ΤΟ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΟ ΤΗΣ ΚΑΤΑΛΥΣΗΣ ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ.

Στο αρ.120 παρ4 Σ αναφέρεται ο όρος « οποιοσδήποτε». Όπως διαπιστώσαμε από την ως τώρα ανάλυση το υποκείμενο που επιχειρεί την βίαιη κατάλυση του Συντάγματος μπορεί να είναι άμεσο ή έμμεσο κρατικό όργανο, μονοπρόσωπο ή συλλογικό, μεμονωμένος πολίτης ή ομάδα ατόμων γι' αυτό γίνεται λόγος για πραξικόπημα και για επανάσταση αντίστοιχα. Δηλαδή η διάκριση έγκειται στο αν το υποκείμενο ήταν ήδη φορέας δημόσιας εξουσίας ή όχι. Αν δεν ήταν τότε δεν μπορεί να γίνει λόγος για σφετερισμό, δηλαδή για διαστροφή της αρμοδιότητας που ο λαός έδωσε στο κρατικό όργανο, αλλά για κατάλυση του Συντάγματος από τον ίδιο το λαό. Οι συνέπειες της διάκρισης αναλύθηκαν ήδη σε άλλο σημείο, αυτό που μένει να εξεταστεί είναι αν υπάρχει δικαίωμα και καθήκον αντίστασης εναντίον ξένης κατοχικής δύναμης. Η θετική απάντηση διατυπώνεται αυθόρμητα με μία ματιά στην πολυτάραχη ιστορία

της χώρας μας .

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΚΑΙ ΤΟ ΚΑΘΗΚΟΝ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΝΝΟΜΗ ΤΑΞΗ.

Α) Η ΔΙΚΑΙΟΛΟΓΗΤΙΚΗ ΒΑΣΗ , ΟΙ ΜΟΡΦΕΣ ΚΑΙ Ο ΦΟΡΕΑΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΚΑΘΗΚΟΝΤΟΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ.

1) Η τήρηση του Συντάγματος ως δικαιολογητική βάση του νομικού δικαιώματος και καθήκοντος αντίστασης.

Είδαμε στο δεύτερο μέρος της εργασίας μας ότι η αντίσταση του αρ. 120 παρ 4 Σ. κατοχυρώνεται ως δικαίωμα υπό την προϋπόθεση ότι επιχειρείται το απευκταίο: η βίαιη κατάλυση του Συντάγματος. Αυτό σημαίνει ότι πρόκειται για ένα δικαίωμα των εξαιρετικών περιστάσεων, σε ομαλές περιστάσεις αδρανεύει, σε αντίθεση με τα άλλα συνταγματικά δικαιώματα που μόνο μέσα σε ένα ομαλό συνταγματικό πλαίσιο μπορούν να ασκηθούν.

«Η τήρηση του Συντάγματος επαφίεται στον πατριωτισμό των Ελλήνων» ορίζει το αρ.120 παρ4 Σ, πράγμα που σημαίνει ότι η αντίσταση συναρτάται με την τήρηση του Συντάγματος, όχι με την ανατροπή του. Επομένως το δικαίωμα αντίστασης αποβλέπει στη διαφύλαξη της ισχύος του δικαίου (του θετού δικαίου).

Γιατί όμως οι Έλληνες « υποχρεούνται να αντιστέκονται με κάθε μέσο» προκειμένου να διαφυλαχθεί το Σύνταγμα; Η υποχρέωση αντίστασης (που όπως θα δούμε παρακάτω δεν συνοδεύεται από κυρώσεις σε περίπτωση που υπάρξει παράλειψη αντίστασης) πρέπει να συνδυαστεί με την παράγραφο 2 του αρ.120 Σ που ορίζει το εξής: « Ο σεβασμός στο Σύνταγμα και τους νόμους που συμφωνούν με αυτό και η αφοσίωση στην Πατρίδα και τη Δημοκρατία αποτελούν θεμελιώδη υποχρέωση όλων των Ελλήνων».

Ο σεβασμός προς το Σύνταγμα δεν είναι τίποτε άλλο παρά ο σεβασμός στη λαϊκή κυριαρχία και άρα στο δημοκρατικό χαρακτήρα του πολιτεύματος. Την λαϊκή κυριαρχία θέλει να διασφαλίσει ο νομοθέτης , η οποία εξειδικεύεται και εκδηλώνεται σε όλο το σώμα του Συντάγματος. Η διασφάλιση της όμως δεν επιτυγχάνεται μόνο με την ομαλή λειτουργία κάποιων θεσμών (που αποτελούν την εννοιολογική προϋπόθεση της δημοκρατίας ,π .χ οι μηχανισμοί έκφρασης της βούλησης του εκλογικού σώματος, δηλ. οι εκλογές) αλλά και με την ύπαρξη και λειτουργία ενός πλέγματος εγγυητικών θεσμών και διατάξεων. Σ' αυτό το πλέγμα συγκαταλέγονται

και οι παράγραφοι 2,3 και 4 του άρθρου 120Σ, οι οποίες είναι σημαντικές για την ερμηνεία του Συντάγματος και για την αξιολόγηση θεσμικών συμπεριφορών. Ποιά είναι όμως ακριβώς η έννοια του σεβασμού που απαιτεί το Σύνταγμα; Μπορεί να διαχωριστεί ή να ταυτιστεί με άλλες συναφείς έννοιες όπως π.χ με την υπακοή ή με την πίστη; Ας επιχειρήσουμε μία αποκωδικοποίηση των λέξεων αυτών προκειμένου να διαπιστώσουμε το νόημα και την αξιολογική ένταση του όρου «σεβασμός προς το Σύνταγμα».

Με τον όρο «πίστη» νοείται: α) η παραδοχή της αξίας, της σπουδαιότητας (μιας ιδέας, αρχής, θεωρίας κτλ) και η υποστήριξη τους και β) η αυστηρή προσήλωση. Με τον όρο «υπακοή» νοείται : α) η συμμόρφωση προς τις επιταγές προσώπου ή/και τους κανόνες του συνόλου, οργάνωσης, κοινωνίας κτλ, έστω και αν αυτές έρχονται σε αντίθεση με τις επιθυμίες και τη θέληση του ατόμου (συνώνυμα: ευπειθία, υποταγή, πειθαρχία) και β) η μεταβολή πεποιθήσεως ή του τρόπου συμπεριφοράς του ατόμου ως συνέπεια της πίεσης που του ασκείται από κάποια μορφή εξουσίας και η οποία είναι αντίθετη προς τη θέληση ή τις επιθυμίες του ατόμου .(ψυχολογία/ κοινωνιολογία) .

Τέλος , με τον όρο «σεβασμός» νοείται: α) η εκτίμηση που αισθάνεται κάποιος για άλλον, β) η φροντίδα για κάτι , ώστε αυτό να διατηρεί το κύρος του , να μη θίγεται, να μην προσβάλλεται και γ) ο τρόπος συμπεριφοράς που φανερώνει αναγνώριση της αξίας του άλλου.

Το Σύνταγμα δεν αξιώνει πίστη με τις έννοιες που προαναφέρθηκαν, αντιθέτως είδαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο της εργασίας μας ότι κατοχυρώνει και την ελεύθερη έκφραση και διάδοση των ιδεών , όλων των ιδεών, χωρίς να επιβάλλονται συγκεκριμένες ιδέες ή να διώκονται οι αντιφρονούντες. Αν απαγορεύονταν ορισμένες ιδέες αυτό θα ισοδυναμούσε με σχετικοποίηση της έννοιας της λαϊκής κυριαρχίας και σταδιακά θα ισοδυναμούσε με αναίρεση της. Επίσης προστατεύει με το αρ13παρ1 Σ όχι μόνο τη θρησκευτική συνείδηση αλλά η οποιαδήποτε κοσμοθεωρία και ιδεολογία. Η πίστη προϋποθέτει προσήλωση και αποκλείει τη διαφωνία, άρα πρέπει να αποκλειστεί αυτή η ερμηνεία ως αντιφάσκουσα και με το γράμμα αλλά και με το πνεύμα του Συντάγματος.

«Υπακοή» αξιώνει το Σύνταγμα αλλά αυτό συνάγεται αναγκαία από την ύπαρξη κράτους και θετού δικαίου, δεν αναφέρεται μεν ρητά, είναι όμως ευκόλως εννοούμενο μιάς και οι παραβάσεις συνεπάγονται κυρώσεις. Άλλωστε η λέξη «υπακοή» που είναι φορτισμένη με το στοιχείο του καταναγκασμού είναι αυτό που απαιτείται από τον πολίτη όταν έχουν αποτύχει όλα τα άλλα μέσα με τα οποία θα μπορούσε να αξιώσει η έννομη τάξη το σεβασμό, την αναγνώριση δηλαδή και την οικειοθελή σύμπλευση με τις επιταγές της.

Και επειδή ο σεβασμός δεν απαιτείται αλλά κερδίζεται και μόνο δεδομένος δεν μπορεί να θεωρείται , πρέπει να γίνει δεκτό ότι αρκεί και ο κατά φαινόμενο σεβασμός, δηλαδή η υπακοή στο Σύνταγμα, σε τελική ανάλυση η μη παράβαση του.

2) ΜΟΡΦΕΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ – ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ « ΜΕ ΚΑΘΕ ΜΕΣΟ».

Η αντίσταση μπορεί να ασκείται με κάθε μέσο, επομένως στο πεδίο του αρ 120 παρ.4 Σ. εμπίπτει τόσο η παθητική όσο και η ενεργητική αντίσταση. Η ενεργητική αντίσταση μπορεί να είναι αμυντική ή επιθετική. Πρακτικά αυτό σημαίνει ότι αίρεται ο παράνομος χαρακτήρας των πράξεων ή και των παραλείψεων που είναι αναγκαίες για ν' ασκηθεί το δικαίωμα και καθήκον αντίστασης.

Σ' αυτό το σημείο πρέπει όμως να γίνει μία απαραίτητη διευκρίνιση. Είδαμε πιο πάνω

ότι η αντίσταση επιτρέπεται και επιβάλλεται μάλιστα, όχι μόνο κατά το στάδιο όπου επιχειρείται η κατάλυση του Συντάγματος αλλά και αφού συντελεστεί. (τετελεσμένη, συντελεσθείσα κατάλυση). Το ερώτημα που τίθεται είναι το εξής; Ποιά μπορεί άραγε να είναι η μορφή αλλά και το νόημα της παθητικής αντίστασης κατά το στάδιο της επιχείρησης κατάλυσης του Συντάγματος;(« εν τω γίνεσθαι»); Αφού η παθητική αντίσταση εξ ορισμού αποκλείει τη δυναμική ενέργεια και γενικότερα τη βία, με ποιό τρόπο άραγε θα μπορούσε να εμποδιστεί ο επιχειρών την κατάλυση ;Όταν το Σύνταγμα επιβάλλει αντίσταση κατά της κατάλυσης «με κάθε μέσο» δεν σημαίνει ότι ταυτόχρονα εννοεί αντίσταση με «όλες τις δυνάμεις»; Ποιά λοιπόν η χρησιμότητα της παθητικής αντίστασης όταν κάποιος-οι προσπαθούν να καταλύσουν το Σύνταγμα με τη βία (και ιδίως όταν η κατάλυση επιχειρείται «εκ των άνω» , πραξικόπημα-σφετερισμός εξουσίας) ;Η αντίσταση εκτός από άμεση πρέπει να είναι και δυναμική προκειμένου να είναι αποτελεσματική. Επομένως μάλλον πρέπει να γίνει δεκτό ότι παθητική αντίσταση είναι νοητή μόνο μετά την κατάλυση του Συντάγματος με τη μορφή της άρνησης, της παράλειψης εκτέλεσης ενεργειών και εντολών που διατάζει η de facto εξουσία(ανυπακοή). Διότι η άρνηση εκτέλεσης μίας πράξης που προέρχεται από παράνομη εξουσία προϋποθέτει ότι αυτή η εξουσία έχει ήδη καταφέρει να επιβληθεί, σε διαφορετική περίπτωση δεν πρόκειται ακόμα για «εξουσία», οπότε δεν μπορεί να γίνει ακόμα λόγος και για παθητική αντίσταση. Επίσης παθητική αντίσταση με την έννοια της μη δυναμικής αντίστασης μπορεί να εκδηλωθεί και με άλλα ήπια μέσα, δηλαδή χωρίς χρήση βίας, με στόχο τη δημιουργία προβλημάτων και δυσχερειών στο παράνομο καθεστώς.

Η κατεξοχήν πρόσφορη μορφή αντίστασης κατά το στάδιο της επιχείρησης κατάλυσης του Συντάγματος είναι η ενεργητική αντίσταση, δηλ η δυναμική ,που διακρίνεται σε αμυντική αντίσταση, η οποία συνίσταται σε άρνηση εκτέλεσης οποιασδήποτε πράξης που προέρχεται από τους επίδοξους «σωτήρες του Έθνους» με την προβολή βίας κατά του «κρατικού» οργάνου που προσπαθεί να επιβάλλει την εκτέλεση της και σε επιθετική αντίσταση , η οποία συνίσταται σε επιθετικές, δυναμικές, βίαιες ενέργειες με πρωτοβουλία του αντιστεκόμενου- επιτιθέμενου κατά αυτών που επιχειρούν το πραξικόπημα ή που εκτελούν εντολές τους. Σκοπός είναι να εμποδιστεί το πραξικόπημα ή ο σφετερισμός γι' αυτό και δικαιολογείται ακόμα και η ένοπλη αντίσταση, η οποία αν είναι και συλλογική και οργανωμένη είναι και πιό αποτελεσματική. Πρέπει όμως να γίνει δεκτό ότι το μέσο που θα χρησιμοποιηθεί πρέπει να βρίσκεται στα πλαίσια του αναγκαίου μέτρου και η χρήση ένοπλης βίας να γίνεται όταν δεν υπάρχουν άλλες εναλλακτικές μέθοδοι.(όταν πχ και ο τραυματισμός μπορεί να εμποδίσει την εκτέλεση των επιχειρήσεων δεν είναι απαραίτητη η αφαίρεση της ζωής).

Η αμυντική και η επιθετική αντίσταση μπορούν να εκδηλωθούν και μετά την τετελεσμένη κατάλυση, αυτό που έχει ιδιαίτερη σημασία είναι ότι η επιθετική αντίσταση μετά την κατάλυση αποβλέπει στην βίαιη ανατροπή και κατάρρευση του παράνομου καθεστώτος, στην εξαφάνιση αυτού και των φορέων της παράνομης και ανομιμοποίητης εξουσίας. Το σθένος και η μαχητικότητα των αντιστασιακών εκδηλώνονται με ενέργειες που υπό άλλες συνθήκες θα ήταν παράνομες.(πχ έκρηξη βομβών).

3) Ο ΦΟΡΕΑΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΚΑΘΗΚΟΝΤΟΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ.

Από τη διατύπωση της διάταξης προκύπτει με σαφήνεια ότι δικαίωμα και καθήκον αντίστασης έχουν μόνο οι Έλληνες πολίτες , όσοι έχουν δηλαδή την ελληνική

ιθαγένεια. (« Η τήρηση του Συντάγματος επαφίεται στον πατριωτισμό των Ελλήνων»). Ο αποκλεισμός των αλλοδαπών οφείλεται στο ότι το δικαίωμα αντίστασης είναι πολιτικό δικαίωμα, δεν είναι «ατομικό» δικαίωμα όπως είναι πχ η προσωπική ελευθερία, δεν είναι συνταγματικό δικαίωμα *stricto sensu*. Οι αλλοδαποί, ως γνωστόν, δεν είναι φορείς πολιτικών δικαιωμάτων ούτε δικαιωμάτων που ασκούνται για πολιτικούς λόγους πχ δικαίωμα του συνέρχεσθαι (αρ. 11 παρ 1Σ «Οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα να συνέρχονται...»). Σε αντίθεση λοιπόν με ορισμένα θεμελιώδη δικαιώματα που κατοχυρώνονται υπέρ οποιουδήποτε προσώπου, είτε αυτός είναι Έλληνας είτε αλλοδαπός είτε ανιθαγενής, τα πολιτικά δικαιώματα κατοχυρώνονται μόνο υπέρ των ατόμων που έχουν ελληνική ιθαγένεια είτε την απέκτησαν *jure sanguinis* ή *jure soli* με τη γέννηση είτε με έναν από τους τρόπους απόκτησης της ελληνικής ιθαγένειας μετά τη γέννηση, πχ με πολιτογράφηση, με υιοθεσία κτλ. Απαιτείται λοιπόν αυτός ο νομικός δεσμός μεταξύ κράτους και φυσικού προσώπου προκειμένου να ασκηθούν τα πολιτικά δικαιώματα και δεν αρκεί ο φυσικός δεσμός, πχ παραμονή στη χώρα.

Ο συντακτικός νομοθέτης δεν κάνει καμία περαιτέρω διάκριση, που σημαίνει ότι δικαίωμα και καθήκον αντίστασης έχουν όλοι οι Έλληνες ανεξαρτήτως ηλικίας, φύλου κτλ.

Το ερώτημα που τίθεται στη συνέχεια είναι αν είναι μόνο φυσικά πρόσωπα (Έλληνες πολίτες εν προκειμένω) φορείς του δικαιώματος και καθήκοντος αντίστασης ή και τα νομικά. Πρέπει νομίζω να γίνει δεκτό ότι κατοχυρώνεται η αντίσταση και υπέρ των νομικών προσώπων, εφόσον το δικαίωμα αντίστασης από το περιεχόμενο του προσιδιάζει τόσο σε φυσικά όσο και σε νομικά πρόσωπα, ακόμα και σε ομάδες προσώπων χωρίς καν νομική προσωπικότητα, είναι ένα δικαίωμα στο οποίο ταιριάζει κατεξοχήν ο συλλογικός χαρακτήρας ούτως ή άλλως.

Και σ' αυτήν την περίπτωση φορείς του δικαιώματος και καθήκοντος αντίστασης είναι μόνο Έλληνες, εφόσον δικαίωμα σύστασης ενώσεων και πολιτικών κομμάτων αναγνωρίζεται μόνο σε Έλληνες.

Σχετικά με τα κρατικά όργανα είναι αυτονόητο ότι έχουν δικαίωμα αντίστασης, από μόνη την ιδιότητα τους ως Ελλήνων, αυτό που πρέπει να τονιστεί είναι ότι έχουν και αυξημένο καθήκον αντίστασης που προκύπτει από την ιδιότητα τους ως φορέων δημόσιας εξουσίας. Το Σύνταγμα δεν απαιτεί μόνο σεβασμό, που όπως είδαμε νοείται ως εξωτερική συμπεριφορά, ως κατά φαινόμενο σεβασμός όταν πρόκειται για τον πολίτη, αλλά απαιτεί από τους δημόσιους υπαλλήλους πίστη, δηλ ενδόμυχη υπακοή.

B) Η ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΚΑΙ ΤΟ ΚΑΘΗΚΟΝ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ.

1) ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ : ΕΝΑ ΟΙΟΝΕΙ «ΦΥΣΙΚΟ» ΔΙΚΑΙΩΜΑ ;

Είδαμε στο πρώτο μέρος της εργασίας μας, στην ιστορική εξέλιξη του δικαιώματος της αντίστασης, ότι η θεμελίωση του ήταν περισσότερο φιλοσοφική και πολιτειολογική παρά νομική. Θεωρούνταν ένα δικαίωμα (από τους υποστηρικτές του βέβαια) αναπαλλοτρίωτο και απαράγραπτο, συνυφασμένο με την ίδια την ανθρώπινη φύση, με τον αυτοσεβασμό του ατόμου, με το δικαίωμα του να αυτοκαθορίζεται και να μην οφείλει υποταγή σε τυράννους που σφετερίζονταν την εξουσία ή αργότερα σε ηγεμόνες που κυβερνούσαν τυραννικά. Πέρασαν πολλοί αιώνες μέχρι να

αναγνωριστεί νομικά και να οργανωθεί σε συνταγματικό πλαίσιο.

Η τυποποίηση του δικαιώματος όμως στο θετό δίκαιο είχε σαν αποτέλεσμα και τον περιορισμό του, εφόσον η άσκηση του τελεί υπό την αίρεση της συνδρομής κάποιων αυστηρών και συγκεκριμένων προϋποθέσεων (όπως είδαμε ως τώρα και από την ανάλυση του αρ 120 παρ4 του δικού μας Συντάγματος) οι οποίες αν δεν συντρέχουν καθιστούν την άσκηση του παράνομη.

Το μόνο Σύνταγμα που αναγνωρίζει δικαίωμα αντίστασης κατά της καταπίεσης είναι το Σύνταγμα της Γαλλίας. Ήδη στη Γαλλική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη αναγνωρίζεται γενικό δικαίωμα αντίστασης κατά της καταπίεσης, δικαίωμα που αποτελεί ακόμα στη Γαλλία ισχύον δίκαιο. Η διάταξη του Θεμελιώδους Νόμου της Βόννης (αρ. 20παρ 4) η οποία προστέθηκε με την αναθεώρηση του 1968 ορίζει: « Όλοι οι Γερμανοί έχουν δικαίωμα αντίστασης εναντίον οποιουδήποτε επιχειρεί τον παραμερισμό της συνταγματικής τάξης, εφ' όσον κάθε άλλο μέσο είναι απρόσφορο». Παρατηρούμε ότι η ρύθμιση είναι παρεμφερής με τη ρύθμιση του δικού μας Συντάγματος.

Επίσης στο προοίμιο της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου αναφέρεται το δικαίωμα αντίστασης και σχετίζεται γενικά με την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, με την τυραννία και την καταπίεση: « ουσιαστική σημασία έχει να προστατεύονται τα ανθρώπινα δικαιώματα από ένα καθεστώς δικαίου, ώστε ο άνθρωπος να μην αναγκάζεται να προσφεύγει, ως έσχατο καταφύγιο, στην εξέγερση κατά της τυραννίας και της καταπίεσης».

Στα σύγχρονα Συντάγματα λέξεις όπως «καταπίεση» (με εξαίρεση το γαλλικό όπως είδαμε) ή « εξέγερση» αποφεύγονται, το δικαίωμα της αντίστασης συνήθως συνδέεται με την κατάλυση του Συντάγματος με την έννοια της ανατροπής του πολιτεύματος, της μορφής και των οργανωτικών του βάσεων (βλ.β' μέρος εργασίας).

Εύλογα λοιπόν γεννάται το ερώτημα αν δικαίωμα αντίστασης είναι μόνο αυτό που τυποποιείται στο Σύνταγμα, αν είναι μόνο αυτό που οργανώνεται νομικά ή αν τελικά υπάρχει και κάποιο άλλο δικαίωμα αντίστασης, το οποίο δεν περιέχεται σε κάποιον νομικό κανόνα δικαίου αλλά ενδεχομένως κάπου αλλού. Δηλαδή πού; Η όποια προσπάθεια απάντησης στο ερώτημα αυτό με αναγωγή είτε σε ένα ιδεατό δίκαιο, όπως το λεγόμενο φυσικό δίκαιο, είτε σε μία γενικόλογη ιδέα δικαιοσύνης, είναι φανερό ότι δεν ικανοποιεί επιστημονικά. Ας θέσουμε το ερώτημα διαφορετικά: είναι δυνατόν στη σύγχρονη εποχή να «νομιμοποιείται» η άσκηση του δικαιώματος της αντίστασης όταν δεν έχει νομικό αλλά κοινωνικό έρεισμα;(όπως συνέβαινε σε προηγούμενες ιστορικές περιόδους όπου το δικαίωμα της αντίστασης υπήρχε στην κοινωνική πραγματικότητα ακριβώς επειδή ανταποκρινόταν σ' αυτήν, οι λόγοι που υπήρχε ήταν πολιτικο- κοινωνικοοικονομικοί και όχι επειδή αναγνωριζόταν στο θετό δίκαιο, όταν και όπως αναγνωριζόταν). Το ζήτημα της σχέσης δικαίου, οικονομίας, πολιτικής και ηθικής είναι τεράστιο, που όχι μόνο δεν μπορεί εδώ να εξαντληθεί, αλλά ούτε καν να σκιαγραφηθεί. Θα γίνει όμως μία προσπάθεια προσέγγισης του ζητήματος μέσα από το δίπτυχο εξουσία- αντίσταση.

Γεγονός είναι ότι η εκδήλωση αντίστασης προϋποθέτει την ύπαρξη εξουσίας, αντίσταση πολίτη κατα άλλου πολίτη, υπό την ιδιότητα του αυτή, δεν νοείται, σ' αυτήν την περίπτωση θα πρόκειται για σύγκρουση ή για οτιδήποτε άλλο, πάντως σίγουρα όχι για αντίσταση. Προϋποτίθεται λοιπόν σχέση εξουσιαστική – εξουσιαζόμενου (αν και «άκομψο» το σχήμα, ωστόσο χρήσιμο για την απάντηση στο ερώτημα μας). Η ύπαρξη εξουσίας είναι μία αναπότρεπτη πραγματικότητα και αυτό επιβεβαιώνεται από την εμπειρική παρατήρηση ότι σε καμία κοινωνία, ακόμα και στις πιο έντονες στιγμές κρίσεις, δεν παρατηρήθηκε κενό εξουσίας. Πάντα κάποιες δυνάμεις είτε εσωτερικές είτε εξωτερικές σπεύδουν και καταλαμβάνουν το κενό το

οποίο άφησε πίσω της η εξουσία που κατέρρευσε.

Η μορφή και η προέλευση της εξουσίας βέβαια ποικίλλει και ο διαχωρισμός μεταξύ νόμιμης – παράνομης εξουσίας και των συνεπειών αυτής της διάκρισης έγινε ήδη. Όπως επίσης μας δόθηκε η ευκαιρία να δούμε (α' μέρος εργασίας) το επιτακτικό αίτημα για την διάκριση και τον εξισορροπητικό αλληλοπεριορισμό των εξουσιών προκειμένου να διασφαλισθούν αποτελεσματικά τα δικαιώματα του ανθρώπου και του πολίτη. Είναι γεγονός ότι κάθε εξουσία έχει από τη φύση της την τάση για συνεχή επέκταση του χώρου κυριαρχίας της και ότι όσο απλώνει τόσο ρέπει προς τον αυταρχισμό. Αυτό είχε γίνει αντιληπτό ήδη από την εποχή του Διαφωτισμού. Η τάση της εξουσίας θα μπορούσε να αποδοθεί με το σχολικό παράδειγμα από τη φυσική : Όπως τα υγρά έχουν την τάση να καταλαμβάνουν κάθε κενό χώρο αν δεν συναντήσουν ένα ισχυρό εμπόδιο, ένα ισχυρό φράγμα για να τα σταματήσει, έτσι και η κυρίαρχη κοινωνική δύναμη(η εξουσία δηλαδή, όπως και κάθε άλλη εξουσία πχ η οικονομική, η πολιτισμική κτλ) έχει την τάση να απλώνεται μέχρι να βρει κάποια αντίσταση.

Στόχος κάθε πολιτισμένης κοινωνίας είναι όμως η επίτευξη της αρμονίας μέσα από την εξισορρόπηση των αντίρροπων δυνάμεων που εμφανίζονται σ' αυτήν και αυτό μπορεί να γίνει μόνο με έναν τρόπο: μέσα από τους κανόνες της έννομης τάξης, προκειμένου να αποφευχθούν νοσηρά φαινόμενα του κοινωνικού βίου στα οποία οδηγεί η αυτοαπαλλαγή είτε των κυβερνωμένων είτε των κυβερνώντων από δεσμευτικούς κανόνες συμπεριφοράς, δηλαδή από κανόνες δικαίου. Οι κανόνες δικαίου όμως με το δεοντολογικό τους νόημα δεσμεύουν εξίσου τόσο τους φορείς της εξουσίας(οι κυβερνώντες επομένως αυτοδεσμεύονται μέσω του Συντάγματος και των νόμων που το εξειδικεύουν) όσο και τους πολίτες.

Είναι γεγονός ότι με την εγκαθίδρυση της έννομης τάξης η οξύτητα της αντιπαλότητας στο επίπεδο της διαλεκτικής σχέσης εξουσίας και αντίστασης έχει περισταλεί. Διασφαλίζεται επίσης δικαϊκά η δυνατότητα και επιβάλλεται η υποχρέωση συμμετοχής του ανθρώπου- μέλους της κοινωνίας στον καθορισμό των όρων της κοινωνικής συμβίωσης και του περιεχομένου του κοινού καλού (του bonum communae, που στον μεσαίωνα ήταν μία έννοια ιδιαίτερα ομιχλώδης). Η προσωπικότητα του ανθρώπου έχει τεθεί στο επίκεντρο του δικαίου εδώ και δύο περίπου αιώνες, ολόκληρο το δικαϊκό και πολιτειακό σύστημα είναι ανθρωποκεντρικό και ο άνθρωπος δεν αντιμετωπίζεται σαν υπήκοος ούτε αφηρημένα ως άτομο αλλά ως άνθρωπος και πολίτης.

Με βάση τις θεμελιώδεις αρχές διαπλάθεται το νόημα όλων των κανόνων δικαίου, η άσκηση των εξουσιών στηρίζεται στη δημοκρατική αρχή, η εκάστοτε πλειοψηφία δεσμεύεται να σέβεται τα δικαιώματα της μειοψηφίας και εξασφαλίζεται το δικαίωμα προσφυγής σε αμερόληπτα δικαστήρια σε περίπτωση προσβολής των εννόμων αγαθών και δικαιωμάτων.

Μέσα σε ένα τέτοιο θεσμικό πλαίσιο θεωρητικά δεν υπάρχει η δικαιολογητική βάση ενός γενικού δικαιώματος αντίστασης, εκτός δηλαδή εκείνου που αναγνωρίζεται στο αρ.120 παρ4 Σ. Είναι αλήθεια ότι η πρόοδος που έχει συντελεστεί σε σχέση με τους προηγούμενους αιώνες είναι πραγματικά θαυμαστή, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι απουσιάζουν οι προσβολές των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και οι γενικότερες παραβιάσεις- διαρρήξεις του Συντάγματος από τους κρατούντες. Ωστόσο η δυνατότητα προσφυγής στη δικαιοσύνη είναι ταυτόχρονα και η εγγύηση της επανόρθωσης της ζημίας εφόσον αυτή αποδειχθεί από τους απολαμβάνοντες προσωπικής και λειτουργικής ανεξαρτησίας δικαστές. Γί' αυτό η κρατούσα άποψη δέχεται ότι δικαίωμα αντίστασης του πολίτη σε περίπτωση παραβίασης ακόμα και έντονης προσβολής των συνταγματικών του δικαιωμάτων δεν υπάρχει ούτε με την

έννοια που αυτό αναγνωρίζεται στο αρ.120 παρ 4 ούτε με κάποια άλλη φυσικοδικαιϊκή έννοια, εφόσον παρέχεται ταχεία και αποτελεσματική δικαστική προστασία. Σε αντίθετη περίπτωση, αν δηλαδή η ζημία είναι ανεπανόρθωτη μέσω της δικαστικής οδού, (είτε γιατί αφαιρέθηκε η δυνατότητα δικαστικής προστασίας είτε γιατί λείπουν οι εξασφαλιστικές συνθήκες της δίκαιης δίκης, της ύπαρξης δικονομικών κανόνων και της ανεξαρτησίας των δικαστηρίων), δικαίωμα αντίστασης υπάρχει διότι δεν υπάρχει δημοκρατία.

2) Η ΣΧΕΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΑΝΥΠΑΚΟΗΣ ΜΕ ΤΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΤΑ ΟΡΙΑ ΑΠΟΔΟΧΗΣ ΤΗΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΝΝΟΜΗ ΤΑΞΗ.

α) Τα δύο πρόσωπα του Ιανού : θετό και φυσικό δίκαιο.

Ας ξεκινήσουμε από έναν ορισμό του δικαίου ο οποίος θα μας γυρίσει κάποια χρόνια πίσω, στις πρώτες παραδόσεις του Αστικού Δικαίου, όπου ως δίκαιο οριζόταν το εξής : «ένα σύστημα ετερόνομων και επιτακτικών κανόνων οργάνωσης της κοινωνίας (συνήθως σε κράτος) και ρύθμισης των νομικά σημαντικών σχέσεων σε ορισμένο χώρο και χρόνο με τρόπο ασφαλή και δίκαιο, δηλαδή με τρόπο ανταποκρινόμενο σε ορισμένες αντικειμενικοποιημένες θεμελιώδεις αρχές και αξίες»

Η αντικειμενικοποίηση αυτή στο δικό μας δίκαιο επιτυγχάνεται κυρίως με την θέσπιση συνταγματικών κανόνων που οριοθετούν και κατοχυρώνουν θεμελιώδεις αρχές και ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, όπως ειπώθηκε ήδη. Επομένως τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις των προσώπων οριοθετούνται προκειμένου να διαφυλαχθεί η κοινωνική ειρήνη, με τρόπο που ν'αντιστοιχεί σε μία ισόρροπη κατά κάποιον τρόπο ικανοποίηση των εκάστοτε εμπλεκόμενων αντίθετων συμφερόντων. Το δίκαιο δεν είναι ένα «κλειστό σύστημα», αντίθετα είναι αποτελεσματικό όταν αφουγκράζεται τις υφιστάμενες κάθε φορά κοινωνικές τάσεις, όταν δηλαδή είναι διαρκώς ανοιχτό στην ιστορική διαδικασία του κοινωνικού γίνεσθαι, αλλά παράλληλα και όταν μπορεί να καινοτομήσει σε σχέση με ό,τι επικρατεί στην κοινωνική πραγματικότητα. Πέρα λοιπόν από την ρυθμιστική-κυρωτική, το δίκαιο έχει και μία παιδαγωγική λειτουργία. Αυτά είναι λίγο έως πολύ γνωστά. Το ερώτημα που τίθεται και που τίθεται εδώ και αιώνες είναι αν νόμος και δίκαιο ταυτίζονται. Αν ταυτίζονται οδηγούμαστε σε δύο συμπεράσματα: πρώτον ότι κάθε νόμος είναι δίκαιος και δεύτερον ότι δίκαιο είναι το «νομικό» δίκαιο, δηλ. το θετό. Είναι όμως έτσι; Αυτός ο προβληματισμός είχε απασχολήσει τον αρχαίο ελληνικό στοχασμό και κορυφώνεται με την φράση της Αντιγόνης του Σοφοκλή : «(...) άγραπτα κασφαλή θεών νόμιμα(...)». Αντίθετα ο Σόλωνας δίνει προτεραιότητα στο θετικό δίκαιο ακόμα και αν αυτό είναι αντίθετο στην ιδέα της δικαιοσύνης κατά το φυσικό δίκαιο : « αρχων άκουε και δίκαια κάδικα». Αν σ' αυτό το σημείο επιχειρήσουμε να δώσουμε έναν ορισμό του δικαίου η σύγχυση που θα δημιουργηθεί είναι παραπάνω από βέβαιη. Πρόκειται για ένα ακανθώδες ζήτημα και αιώνιο ερώτημα, η απάντηση στο οποίο, έστω και ως απλό εγχείρημα, δεν είναι καθόλου εύκολη υπόθεση ούτε θα τύχει γενικής αποδοχής. Αυτό που βλέπουμε στην Τραγωδία πάντως (στην «Αντιγόνη» αλλά και στον «Προμηθέα Δεσμώτη») και που έχει σημασία, πέρα από την αναμφίβολα θαραλλέα στάση των πρωταγωνιστών, είναι η αγεφύρωτη αντιπαλότητα δύο δικαίων, δύο αντίπαλων πλευρών όπου η κάθε μία έχει τη δική της ηθική μέχρι που έρχεται το αναπόφευκτο τέλος, το πάθος και η φυσική εξόντωση των ηρώων. Μπορεί κάθε νόμος λοιπόν να μην είναι « δίκαιος» είτε με κριτήριο τις προσωπικές πεποιθήσεις κάποιου είτε αντικειμενικά να μην μπορεί να χαρακτηριστεί ως δίκαιος

(αν και κάποιο έστω και ελάχιστο δείγμα δικαιοσύνης θα πρέπει να υπάρχει, έστω και ως προς το στόχο που έχει, προκειμένου να μην μείνει «ένα κομμάτι χαρτί», να μην πέσει σε αχρησία) ωστόσο μέχρι να καταργηθεί, αν καταργηθεί, θα επιφέρει κυρώσεις στους παραβάτες. Αυτός είναι ο κανόνας, υπάρχουν άραγε εξαιρέσεις που τον επιβεβαιώνουν;

Ο παραπάνω προβληματισμός μας έδωσε τα κατάλληλα ερεθίσματα για να ασχοληθούμε στη συνέχεια με το φαινόμενο της πολιτικής ανυπακοής και την «υποδοχή» του από την έννομη τάξη.

β) Η αξίωση υποκοής της έννομης τάξης.

Η έννομη τάξη εκφράζει μία συλλογική αντίληψη της δικαιοσύνης και θεμελιώνεται στην αυτοδέσμευση της πολιτείας πως η άσκηση των εξουσιών στηρίζεται στη δημοκρατική αρχή, επομένως στη συγκατάθεση της πλειοψηφίας, στην ίση δυνατότητα συμμετοχής στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας(νομικά τουλάχιστον) κτλ. Σκοπός είναι η αρμονία της κοινωνικής συμβίωσης, η συνοχή της κοινωνίας, η ευταξία. Προκειμένου να επιτευχθούν αυτοί οι στόχοι και να μην δημιουργηθεί ένα νομικό και πραγματικό χάος, δεσμεύονται τόσο οι κυβερνώντες όσο και οι πολίτες να εναρμονίζουν την συμπεριφορά τους με τους ισχύοντες νόμους, να συμμορφώνονται σ' αυτούς μιάς και εκφράζουν τη συλλογική βούληση. Η έννομη τάξη αξιώνει και απαιτεί λοιπόν συμμόρφωση στις επιταγές της προκειμένου να επιβιώσει η κοινωνία. Υπάρχει νομική υποχρέωση υπακοής, σε περίπτωση βέβαια που η έννομη τάξη έχει δημοκρατική νομιμοποίηση, και νομική δέσμευση από τις επιλογές της πλειοψηφίας προκειμένου να μην αποδυναμωθεί ο κοινωνικός ιστός. Αυτά είναι και λογικά και γενικώς παραδεδομένα και κατά βάση ορθά. Το πρόβλημα αρχικά εμφανίζεται όταν προσπαθήσουμε να δώσουμε απάντηση στο ερώτημα αν είναι εφικτό να δημιουργηθεί μία κοινωνία η οποία θα κυριαρχείται από ένα σώμα απόλυτων ηθικών αρχών στις οποίες θα είναι υποχρεωμένοι να συμφωνήσουν όλοι. Το ότι αυτό το «όραμα» δεν εκπληρώθηκε ποτέ είναι βέβαιο, όπως βέβαιο είναι και ότι συνοδεύτηκε από τον πόνο και το αίμα των διαφωνούντων. Τι γίνεται όμως σε περίπτωση που ειδικά οι προσωπικές ηθικές αρχές περί δικαίου είναι αντίθετες με έναν κανόνα δικαίου; Ο προβληματισμός βέβαια κορυφώνεται στην ακραία περίπτωση που ο νόμος αντίκειται σε συνταγματικό κανόνα και παρ' όλα αυτά οι δικαστικές αποφάσεις των θεωρούν συνταγματικό.

γ) Η πολιτισμένη πολιτική ανυπακοή.

Η πολιτική ανυπακοή είναι μία τυπικά παράνομη αλλά ηθικά υποκινούμενη συμπεριφορά. Θα ήταν βέβαια αντιφατικό να την αναγνωρίζει η έννομη τάξη ως δικαίωμα αφού εξ ορισμού ενέχει μία κάποια περιφρόνηση και παραβίαση του νόμου με τη διαφορά όμως ότι ο τρόπος της παραβίασης δεν είναι βίαιος και τα κίνητρα αυτού που αρνείται να συμμορφωθεί δεν είναι ωφελιμιστικά, δεν αποσκοπεί δηλ. ο παραβάτης σε προσωπικό όφελος, αλλά προσπαθεί με τη συμπεριφορά του να πείσει πολιτισμένα ότι ο νόμος είναι άδικος και πρέπει να τροποποιηθεί ή και να καταργηθεί. Πρόκειται δηλαδή για την προσπάθεια του παραβάτη ή των παραβατών (σε κάθε περίπτωση της μειοψηφίας) να πείσει την πλειοψηφία να αναθεωρήσει τις απόψεις της. Η πολιτισμένη πολιτική ανυπακοή δεν έχει καμία σχέση με την συνήθη εγκληματική συμπεριφορά(και κακώς συγχέεται ορισμένες φορές με αυτήν) όπου ο

δράστης δείχνει απροκάλυπτα και απερίστροφα την εναντίωση του στην έννομη τάξη είτε με βία (εγκληματίες του κοινού ποινικού δικαίου) είτε και χωρίς βία, όταν δεν είναι απαραίτητο (οικονομικό έγκλημα) και προσπαθεί στη συνέχεια να αποφύγει τις κυρώσεις που αναλογούν στην απαξία της πράξης του. Η πολιτική ανυπακοή χαρακτηρίζεται από την έμπρακτη αναγνώριση της έννομης τάξης να επιβάλλει κυρώσεις, εφόσον ο παραβάτης τις αποδέχεται όταν δεν καταφέρνει να πείσει για την ακεραιότητα των προθέσεων του και δεν αποπειράται να διαφύγει. Είναι ένας ανοιχτός τρόπος διαμαρτυρίας, δημόσιος, που επιπλέον δεν ενέχει καμία επικινδυνότητα για το κοινωνικό σύνολο, εφόσον δεν στρέφεται εναντίον του, αλλά προσπαθεί να το επηρεάσει έτσι ώστε να ανατραπεί ένας πχ άδικος νόμος, εφόσον δεν έχουν τελεσφορήσει τα νόμιμα μέσα για να ανατραπεί ή αν δεν υπάρχει καμία πιθανότητα να ανατραπεί με νόμιμα μέσα λίαν συντόμως και η αδικία πιέζει για γρήγορες λύσεις. Συνήθως τα αιτήματα έχουν πολιτικό χαρακτήρα, σχετίζονται με μία δημόσια πολιτική επιλογή. Είναι με άλλα λόγια το ύστατο καταφύγιο ή τουλάχιστον μόνο τότε πρόκειται για γνήσια πολιτική ανυπακοή, η ύστατη έκκληση προς τη συνείδηση της πλειοψηφίας.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα πολιτικής ανυπακοής είναι η στάση του Martin Luther King Jr., ο οποίος αντιστεκόταν στις φυλετικές διακρίσεις και στους νόμους που διαχώριζαν τους πολίτες σε μαύρους και λευκούς αν και κάποια θετικά βήματα είχαν γίνει προκειμένου να τερματισθεί ο διαχωρισμός, αλλά διάφορες ρυθμίσεις τον διαιώνιζαν. Από τη φυλακή εκθέτει τις απόψεις του για την πολιτική ανυπακοή: «(...) με τους διαχωριστικούς νόμους δεν πρέπει να συμμορφώνεται κανείς. Ο φόβος της αναρχίας είναι δικαιολογημένος, γι' αυτό η παραβίαση του νόμου πρέπει να γίνει φανερά, με αγάπη και ετοιμότητα της αποδοχής της ποινής. Αυτός που παραβιάζει έναν άδικο νόμο που η συνείδηση του λέει ότι είναι άδικος και πρόθυμα αποδέχεται την τιμωρία μένοντας στη φυλακή για να εγείρει τη συνείδηση της κοινότητας πάνω στην αδικία, αυτός στην πραγματικότητα εκφράζει το μεγαλύτερο σεβασμό προς το νόμο».

Άλλο παράδειγμα είναι οι πράξεις αντίστασης και ανυπακοής που εκδηλώθηκαν στην προοπτική εγκατάστασης πυρηνικών πυραύλων από τους Αμερικανούς σε Ευρωπαϊκό έδαφος. Η επιχειρηματολογία που προτάθηκε από γνωστούς πολιτικούς φιλοσόφους, όπως οι Dworkin, Rawls και Raz είναι αρκετά πειστική και θα μπορούσαμε να δεχτούμε ότι από τη στιγμή που η πολιτική ανυπακοή δεν συνεπάγεται πράξεις βίας αλλά έχει χαρακτήρα αμυντικό μπορεί να ελπίζει στην ανοχή της κοινωνίας, υπό την αυτονόητη όμως προϋπόθεση ότι δεν στερείται παντελώς λογικής βάσης και δεν αντίκειται σε κοινά αποδεκτές συνταγματικές και δικαιοπολιτικές επιλογές (π.χ προστασίας της αξίας του ανθρώπου). Πρόκειται σ' αυτές τις περιπτώσεις μάλλον για φαινομενικές παραβιάσεις της έννομης τάξης και σε καμία περίπτωση για βαριές προσβολές, πράγμα που θα διαπιστωθεί σε τελευταία ανάλυση από τα δικαστήρια. Νομίζω όμως ότι η άκαμπτη και αυστηρή θέση ότι κάθε παράβαση νόμου θέτει το κοινωνικό σύστημα προ των ορίων του είναι αν μη τι άλλο υπερβολική.

3) ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΝΟΜΙΜΟΤΗΤΑΣ ΤΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ.

α) Άρθρο 120 παρ4 Σ και ποινικό δίκαιο. (δικαίωμα αντίστασης και μετά την κατάλυση του Συντάγματος: τετελεσμένη κατάλυση μόνο κατά φαινόμενο).

Ας ξεκινήσουμε από μία γενική παραδοχή. Η έννομη τάξη αποτελεί ένα αρμονικό σύνολο, κάτι που εκφράζεται συνήθως με τις λέξεις «ενότητα της έννομης τάξης». Αποτέλεσμα αυτής της παραδοχής είναι ότι αν κάποια πράξη επιτρέπεται ή και επιβάλλεται σε έναν κλάδο του δικαίου αποκλείεται να αντιμετωπίζεται ως άδικη σε κάποια άλλη περιοχή της έννομης τάξης. Εν προκειμένω στο ζήτημα που μας απασχολεί κρίνεται αναγκαίος ένας συγκριτικός συνδυασμός των συνταγματικών με τις ποινικές διατάξεις, μιας και το δικαίωμα αντίστασης είναι ένα δικαίωμα άρρηκτα συνδεδεμένο με την απόπειρα τέλεσης ή με την τέλεση ενός εγκλήματος: του εγκλήματος της εσχάτης προδοσίας.

Από τον ποινικό κώδικα αναγκαία είναι η αναφορά δύο άρθρων, του αρ20 ΠΚ που ορίζει ότι «(...) ο άδικος χαρακτήρας της πράξης αποκλείεται και όταν η πράξη αυτή αποτελεί ενάσκηση δικαιώματος ή εκπλήρωση καθήκοντος που επιβάλλεται από το νόμο» και του αρ.22 ΠΚ που ορίζει ότι: «1) Δεν είναι άδικη η πράξη που τελείται σε περίπτωση άμυνας . 2) Άμυνα είναι η αναγκαία προσβολή του επιτιθέμενου στην οποία προβαίνει το άτομο, για να υπερασπισθεί τον εαυτό του ή άλλον από άδικη και παρ ο ύ σ α επίθεση που στρέφεται εναντίον τους. 3) Το αναγκαίο μέτρο της άμυνας κρίνεται από το βαθμό επικινδυνότητας της επίθεσης , από το είδος της βλάβης που απειλούσε, από τον τρόπο και την ένταση της επίθεσης και από τις λοιπές περιστάσεις.

Σε περίπτωση λοιπόν που νόμος προβλέπει μία πράξη ως ενάσκηση δικαιώματος ή εκπλήρωση καθήκοντος , αίρεται ο άδικος χαρακτήρας μιας πράξης που καταρχήν είναι παράνομη. Σε περίπτωση όμως που το ίδιο το Σύνταγμα, το οποίο βρίσκεται στην ανώτατη βαθμίδα της ιεραρχίας των κανόνων δικαίου, προβλέπει μία πράξη, εν προκειμένω την αντίσταση, ως δικαίωμα και καθήκον, τότε δεν αίρεται ο άδικος χαρακτήρας, γιατί δεν υπάρχει άδικη πράξη, η οποία να πρέπει να αποχαρακτηριστεί άδικη, η αντίσταση είναι καθ' όλα νόμιμη , εφόσον έτσι την χαρακτηρίζει εξ αρχής το Σύνταγμα.

Οπότε τίθεται το ερώτημα σε τι θα μπορούσε να μας βοηθήσει το ποινικό δίκαιο. Θα μας βοηθήσει μέσω του άρθρου 22ΠΚ να θεωρήσουμε την αντίσταση νόμιμη και μετά την κατάλυση του Συντάγματος και συγκεκριμένα ως νομικό δικαίωμα και καθήκον, αντίθετα από ότι δέχεται η κρατούσα άποψη. Πρακτικά αυτό έχει τεράστια σημασία, εφόσον έτσι νομιμοποιείται μία σειρά πράξεων που υπό διαφορετικές συνθήκες θα κρίνονταν παράνομες . Αυτονόητη είναι βέβαια μία στοιχειώδης δικαστική ανεξαρτησία προκειμένου να μην κριθούν παράνομες, πράγμα όμως καθόλου αυτονόητο σε ανώμαλες περιόδους όπως δυστυχώς έχει αποδειχτεί στην πράξη.

Μέσω του αρ22ΠΚ , 134ΠΚ , 120 παρ 3 και 4 του Συντάγματος μπορούμε να οδηγηθούμε σε πολύ ενδιαφέροντα συμπεράσματα. Αν κάνουμε μία αντιστοιχία μεταξύ αρ 22ΠΚ και αρ 120 παρ 4 Σ βλέπουμε ότι ο επιτιθέμενος είναι ο αυτός που επιχειρεί την κατάλυση του Συντάγματος, το άτομο είναι οποιοσδήποτε Έλληνας πολίτης, που προσπαθεί να υπερασπιστεί ένα έννομο αγαθό της πολιτείας(πρόκειται για την λεγόμενη υπερατομική πτυχή της άμυνας, για την άμυνα δηλ. χαριν υπερατομικών αγαθών που σπάνια είναι επιτρεπτή ,αλλά κατ εξαίρεση το αρ120 παρ4 Σ την επιτρέπει και την επιβάλλει ειδικά για την προστασία του δημοκρατικού πολιτεύματος) δηλ. το Σύνταγμα, από μία άδικη και παρούσα επίθεση κατα αυτών, δηλ. από την επιχείρηση κατάλυσης του με τη βία.

Η λέξη «παρούσα» επίθεση όμως που ενεργοποιεί το δικαίωμα αντίστασης κατά το Συνταγματικό δίκαιο ή επιτρέπει την άμυνα κατά τον ΠΚ δεν χρησιμοποιείται στο ποινικό δίκαιο όπως την χρησιμοποιούμε στο καθημερινό μας λεξιλόγιο. Παρούσα θεωρείται η επίθεση όταν επίκειται, όταν άρχισε και εξελίσσεται και όταν ακόμα δεν

τελείωσε με την έννοια, ότι είναι ακόμα δυνατή η άμεση αποκατάσταση της βλάβης του εννόμου αγαθού και επομένως η εξουδετέρωση της. Το έγκλημα της εσχάτης προδοσίας που κακώς είχε χαρακτηριστεί από τον ΑΠ στιγμιαίο πλέον δεν τίθεται καμία αμφιβολία ότι είναι διαρκές (αρ 134παρ 2 ΠΚ και αρ 120 παρ 3 Σ). Η πρακτική σημασία της διάκρισης έγκειται μεταξύ άλλων και στο εξής: στη διάρκεια της άμυνας όσο διαρκεί το έγκλημα, δηλ. όσο διαρκεί το έγκλημα η επίθεση θεωρείται παρούσα. Θεωρείται διαρκές και άρα η επίθεση παρούσα και άρα δικαίωμα αντίστασης υπάρχει, γιατί η πολιτική ελευθερία που μας ενδιαφέρει εν προκειμένω δεν είναι ένα αγαθό που χάνεται «εφάπαξ», αλλά η μη απόδοση της ελευθερίας στην ουσία δεν είναι τίποτα άλλο από μια αδιαλείπτως συνεχιζόμενη παράλειψη αποτροπής της ανελευθερίας.

Επομένως η αντίσταση στην παράνομη και ανομιμοποίητη εξουσία (ανυπαρξία οικειοθελούς μαζικής λαϊκής προσχώρησης) είναι αντίσταση σε αυτούς που συνεχίζουν να επιχειρούν την κατάλυση του δημοκρατικού Συντάγματος και είναι πράξη νόμιμη.

Προς επίρρωση των παραπάνω ισχυρισμών θα χρησιμοποιηθεί και ένα ακόμα επιχείρημα, τουτέστιν ότι η λέξη «επιχειρεί» που χρησιμοποιείται στο αρ 134 ΠΚ (όπου προβλέπονται οι τρόποι προσβολής του πολιτεύματος) υποδηλώνει ότι αξιόποινη πράξη δεν είναι μόνο η απόπειρα αλλά και η ολοκληρωμένη πράξη. Επομένως και στο αρ.120παρ4 Σ πρέπει να γίνει δεκτή ανάλογη ερμηνεία του όρου και να θεωρηθεί ότι η επιχείρηση κατάλυσης του Συντάγματος εμπεριέχει και την τετελεσμένη κατάλυση. (αντίθετη πάντως η κρατούσα άποψη, η οποία είναι ότι αν συντελεσθεί η κατάλυση του Συντάγματος το νομικό δικαίωμα αντίστασης αδρανοποιείται) .

β) Άρθρο 120 παρ 4 Σ, το αδίκημα της αντίστασης κατά της αρχής και η παραβίαση της νομιμότητας που την μετατρέπει σε δικαίωμα.

Στο άρθρο 120 παρ4 Σ. η αντίσταση εναντίον οποιουδήποτε επιχειρεί να καταλύσει το Σύνταγμα με τη βία (είτε άμεσα είτε έμμεσα), όπως είδαμε, χαρακτηρίζεται ως δικαίωμα και καθήκον. Αυτό σημαίνει ότι σε περίπτωση που υπάρχουν άλλες διατάξεις που χαρακτηρίζουν άδικη και παράνομη την αντίσταση, αποδυναμώνονται. Το άρθρο που χαρακτηρίζει την αντίσταση κατά της αρχής ως αδίκημα είναι το άρθρο 167 ΠΚ το οποίο ορίζει : «Όποιος μεταχειρίζεται βία ή απειλή βίας για να εξαναγκάσει κάποια αρχή ή υπάλληλο να ενεργήσουν πράξη που ανάγεται στα καθήκοντα τους ή να παραλείψουν νόμιμη πράξη, καθώς και όποιος βιαιοπραγεί κατά υπαλλήλου ή προσώπου ...που έχει προστρέξει για να τον υποστηρίξει ενώ διαρκεί η νόμιμη ενέργεια του, τιμωρείται(...)

Αν κοιτάξουμε προσεκτικότερα τη διάταξη του ΠΚ όμως, θα δούμε ότι αυτή δεν θεωρεί πάντα την αντίσταση κατά της αρχής ως αξιόποινη, οπότε όχι μόνο δεν έρχεται σε αντίθεση με τη συνταγματική διάταξη αλλά την εξειδικεύει ακόμα περισσότερο και τη διευρύνει. Και αυτό δεν ισχύει μόνο για την αντίσταση κατά της αρχής αλλά και για άλλες προσβολές κατα της πολιτειακής εξουσίας π.χ απείθεια, στάση, θρασύτητα κατά της αρχής. Όταν δηλαδή ο ανθιστάμενος μεταχειρίζεται βία προκειμένου το κρατικό όργανο να παραλείψει παράνομη πράξη (εδώ επιχείρηση κατάλυσης του Συντάγματος) ή προκειμένου να ενεργήσει θετική πράξη για να εμποδιστεί η κατάλυση(να προσπαθήσει να την αποτρέψει) , η αντίσταση είναι καθ'όλα νόμιμη .Επίσης ούτε το έγκλημα της απείθειας στοιχειοθετείται «τιμωρείται όποιος, ύστερα από νόμιμη πρόσκληση, αρνείται...(...)», αλλά ούτε και η θρασύτητα

κατά της αρχής «όποιος μετέχει σε δημόσια συνάθροιση...που απαγορεύτηκε νόμιμα από την αρμόδια αρχή ..τιμωρείται...» εφόσον το πιο πιθανό θα είναι να έχει απαγορευτεί παράνομα η συμμετοχή στη δημόσια συνάθροιση(είμαστε στο στάδιο της τετελεσμένης κατάλυσης) ή και, καθόλου απίθανο, να έχει «ανασταλεί» η ελευθερία της συνάθροισης για λόγους «δημοσίου συμφέροντος».

Το άρθρο 167 ΠΚ όμως, δεν αναφέρεται μόνο στις ανώμαλες περιόδους όπου το κράτος δικαίου προκλητικά παραμερίζεται από τους πραξικοπηματίες , αλλά και στις ημιανώμαλες περιόδους όπου η περιφρόνηση προς την αρχή της νομιμότητας από τα κρατικά όργανα τραυματίζει με διαφορετικό τρόπο την έννομη τάξη.

Σύμφωνα με το γράμμα και το πνεύμα του αρ.167 ΠΚ πρέπει να γίνει δεκτό ότι η αντίσταση κατά της αρχής είναι επιτρεπτή όταν στόχος της είναι να παραλείψει η αρχή ή ο υπάλληλος μία παράνομη πράξη (επιχείρημα εξ αντιδιαστολής) .

Παράνομη θεωρείται η πράξη μεταξύ άλλων όταν το κρατικό όργανο είναι αναρμόδιο ή όταν τα μέσα που χρησιμοποιεί για να επιβάλλει την κρατική βούληση είναι παράνομα .Κρίσιμο στοιχείο είναι το κατά πόσο επέρχεται άμεση υλική μεταβολή στην υπάρχουσα πραγματικότητα. Ακριβώς για να αποτραπούν μη αναστρέψιμες καταστάσεις υπάρχει δικαίωμα αντίστασης του πολίτη. Η αντίσταση βέβαια, καθώς θα είναι ενεργητική, πρέπει να διέπεται από τις αρχές της αναλογικότητας και της αναγκαιότητας, πράγμα που θα κριθεί σε τελευταία ανάλυση από το δικαστήριο. Στις άλλες περιπτώσεις που δεν επίκειται άμεσος κίνδυνος για τον πολίτη από την πράξη της αρχής ή όταν αυτή απλώς αναβάλλει μία ενέργεια ή αδρανεύει, δεν υπάρχει κανένα δικαίωμα αντίστασης. Επομένως ο εξαναγκασμός σε ενέργεια, ακόμα και αν υπάρχει δέσμια αρμοδιότητα, είναι πάντα παράνομος, εφόσον υπάρχουν άλλες διαδικασίες που μπορούν να εξαναγκάσουν την αρχή ή του υπάλληλο να προβεί σε μία ενέργεια. Με το ίδιο σκεπτικό δεν στοιχειοθετείται το έγκλημα της απειθείας(169ΠΚ) και η θρασύτητα κατά της αρχής(171παρ2 ΠΚ) όταν : η πρόσκληση είναι παράνομη (εξετάζεται σωρευτικά στην α' περίπτωση η νομιμότητα της πρόσκλησης καθ' εαυτής, το αν η συνδρομή οφείλεται από το νόμο και το αν η επιχειρησιακή ενέργεια είναι νόμιμη και στην β' περίπτωση η νομιμότητα της πρόσκλησης διάλυσης της συνάθροισης) ή όταν το όργανο είναι αναρμόδιο(και στις δύο περιπτώσεις). Σ' αυτές τις περιπτώσεις μόνο παθητική αντίσταση είναι νοητή, αν η αντίσταση εκδηλωθεί ενεργητικά, που στο ποινικό δίκαιο νοείται με βίαιη ενέργεια καθίσταται παράνομη. Επιβεβαιώνεται λοιπόν έτσι το αυτονόητο, ότι και η κρατική εξουσία, ειδικά μάλιστα σε ένα πεδίο που είναι ιδιαίτερα ευαίσθητο, στο πεδίο της ποινικής καταστολής, νομιμοποιείται να επιβάλλεται στο μέτρο που οι πράξεις της είναι νόμιμες. Επομένως και η αντίσταση του πολίτη κατά της αρχής δεν είναι πράξη ανατρεπτική, επιθετική, αλλά πράξη κατά βάση αμυντική (που είναι ευρύτερη όμως από την άμυνα, είναι νόμιμη αντίσταση) που μπορεί να εκδηλωθεί και ενεργητικά στις περιπτώσεις που εξετάσαμε. Πρόκειται με άλλα λόγια για το ύστατο και μοναδικό μέσο σε μία δεδομένη στιγμή προκειμένου να μην επιβληθεί η παρανομία αλλά η νομιμότητα. Το γεγονός ότι για την αντίσταση ενδεχομένως θα κινηθεί ποινική δίωξη , τονίζει ακόμα περισσότερο την ανάγκη και την χρησιμότητα της ανεξαρτησίας των φορέων της ποινικής (και όχι μόνο) δικαιοσύνης.

Άλλωστε όπως σωστά έχει επισημάνει ο Μανωλεδάκης «...και όταν ακόμα δεν αναφέρεται ρητά στον ποινικό νόμο, η προϋπόθεση της νομιμότητας των ενεργειών της αρχής για την ποινική προστασία της συνάγεται ερμηνευτικά- συστηματικά, αφού το ποινικό δίκαιο δεν μπορεί , σ' ένα κράτος δικαίου, να αγνοεί την υπεροχή της αρχής της νομιμότητας απέναντι σε οποιαδήποτε προστατευτική σκοπιμότητα».

Γ) ΑΡΘΡΟ 120 ΠΑΡ.4 Σ : ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΚΑΙ ΚΑΘΗΚΟΝ Ή ΠΟΜΠΩΔΕΣ ΙΔΕΟΛΟΓΗΜΑ ;

α) Η φύση και ο χαρακτήρας του δικαιώματος και καθήκοντος αντίστασης και το πρόβλημα της «τριτενέργειας».

Από την εως τώρα ανάλυση έγινε φανερό ότι το δικαίωμα της αντίστασης είναι ένα ιδιόμορφο, πολυμορφικό και πολυδιάστατο δικαίωμα και ότι πολύ λίγα κοινά στοιχεία εμφανίζει με τα άλλα συνταγματικά δικαιώματα.

Η πρώτη ιδιοτυπία του έγκειται στο ότι μπορεί να στραφεί κατά του κράτους (δηλ. κατά των κρατικών οργάνων, άμεσων ή έμμεσων, τα οποία παριστούν αυτό τούτο το κράτος) από τα ίδια τα κρατικά όργανα(είναι φορείς του δικαιώματος υπό την ιδιότητα τους αυτή) . Εκτός από δικαίωμα είναι όμως και υποχρέωση, δεν είναι στην διακριτική ευχέρεια του πολίτη αν θα το ασκήσει ή όχι, αντίθετα με τα περισσότερα συνταγματικά δικαιώματα. Έχει χαρακτηριστεί και ως λειτούργημα εξαιτίας του σκοπού στον οποίο στοχεύει.

Οι Έλληνες πολίτες(όλοι ανεξαιρέτως) είναι υποχρεωμένοι να το ασκήσουν με στόχο την παρεμπόδιση της κατάλυσης του Συντάγματος (επομένως την διατήρηση του) ή την α π ο κ α τ ά σ τ α σ η της δημοκρατικής νομιμότητας . Πρόκειται δηλαδή για ένα δυναμικό δικαίωμα που δεν αδρανοποιείται ούτε μετά την κατάλυση του συντάγματος .Απλώς μετά την κατάλυση του Συντάγματος(για ευνόητους λόγους) θα εκδηλωθεί ως επί το πλείστον με τη μορφή της παθητικής ή ήπιας ενεργητικής αντίστασης.(το σημαντικό είναι πάντως ότι υπάρχει νομικό δικαίωμα και καθήκον).

Πρόκειται δηλαδή για ένα δικαίωμα που στόχο έχει να προστατέψει τα έννομα εκείνα αγαθά χωρίς τα οποία δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί αυθεντικά κανένα άλλο δικαίωμα, είτε αυτό είναι ατομικό είτε είναι συλλογικό. Ο πολίτης έχει έννομο συμφέρον (γι' αυτό γίνεται λόγος για δικαίωμα) να προστατέψει τους θεσμούς εκείνους που του εξασφαλίζουν την ελευθερία του, γιατί σε τελευταία ανάλυση όλα από εκεί ξεκινούν και όλα εκεί καταλήγουν. Το ότι το απευκταίο είναι η κατάλυση του Συντάγματος δεν σημαίνει τίποτα άλλο, τίποτα λιγότερο και τίποτα περισσότερο, από το ότι με αυτόν τον τρόπο διαρρηγνύεται ένα οικοδόμημα που είναι σε θέση να εξασφαλίσει στον άνθρωπο ένα πολύ υψηλό επίπεδο ελευθερίας,μια ευρεία δυνατότητα αυτοπροσδιορισμού και αυτοκαθορισμού του. Όταν αυτό το δημοκρατικό οικοδόμημα δεν μπορεί να προστατευτεί με άλλα μέσα, δικαιούνται και υποχρεούνται οι πολίτες να αντισταθούν στην κατάλυση του,με άλλα λόγια να αποτρέψουν την κατάργηση των επιλογών τους και την προσβολή της λαϊκής κυριαρχίας (γι' αυτό γίνεται λόγος για καθήκον, αν και όχι κατ' ακριβολογία, θα το δούμε στη συνέχεια).

Η αυθαίρετη στέρηση της πολιτικής ελευθερίας και της ελευθερίας εν γένει είναι ουσιαστικά η αρπαγή ενός εννόμου αγαθού συνυφασμένου με την ίδια την ανθρώπινη υπόσταση, η οποία είναι αδιανόητο να συμβεί όσο υπάρχει ένα προστατευτικό-εγγυητικό για τις ελευθερίες του ανθρώπου πλαίσιο που την απαγορεύει. Το εγγυητικό αυτό πλαίσιο είναι το δημοκρατικό, μέσω του οποίου μπορεί να εξασφαλιστεί με τον καλύτερο τρόπο, όπως έχει δείξει τουλάχιστον η ιστορία μέχρι σήμερα, η ελευθερία του ανθρώπου.

Γι' αυτό είναι και δικαίωμα ατομικό με αμυντικό περιεχόμενο, που στόχο έχει να υπερασπιστεί υπερατομικά αγαθά, στρέφεται κατά της όποιας εξουσίας αλλά και κατά οποιουδήποτε ιδιώτη που προσπαθεί να καταλύσει το Σύνταγμα με τη βία και

συνεπώς να καταργήσει και τις ελευθερίες του ανθρώπου. Αυτό που λέγεται ενίοτε περί «τρίτενέργειας» του δικαιώματος αντίστασης δεν είναι απόλυτα ακριβές, γι' αυτό και τίθεται συνήθως εντός εισαγωγικών, μιάς και για να στραφεί ένα αμυντικό δικαίωμα έναντι ενός ιδιώτη κατά τρίτενέργεια στην κυριολεξία, θα πρέπει να υπάρχει εξουσιαστική σχέση.

Απλώς δίνεται έμφαση νομίζω με τη χρησιμοποίηση του όρου «τρίτενέργεια» στο γεγονός ότι η αντίσταση μπορεί να στρέφεται όχι μόνο κατά του κράτους αλλά ανεξαιρέτως κατά οποιουδήποτε επιχειρεί την κατάλυση του Συντάγματος με τη βία. Έτσι πρέπει να ερμηνεύσουμε τον όρο «τρίτενέργεια», ως όρο δηλ. που ενισχύει και τονίζει την σπουδαιότητα του δικαιώματος αντίστασης και που θέλει να καταστήσει σαφές και αναμφισβήτητο ότι ο φορέας της υποχρέωσης τήρησης του Συντάγματος είναι ο οποιοσδήποτε και επομένως και εναντίον οποιουδήποτε επιχειρεί να το καταλύσει με τη βία χωρεί άμεση, με κάθε μέσο αντίσταση.

Ο σκοπός για τον οποίο αναγνωρίζεται δικαίωμα και καθήκον αντίστασης καθιστά φανερό ότι η ενεργοποίηση του δικαιώματος πρέπει να γίνεται άμεσα, μόλις δηλαδή γίνει αντιληπτό ότι τα νόμιμα κρατικά όργανα αδυνατούν να ενεργοποιήσουν τους κατασταλτικούς μηχανισμούς του κράτους προκειμένου να εμποδίσουν την κατάλυση. Επειδή όμως δεν μπορεί να δοθεί μία γενική απάντηση σχετικά με το χρονικό σημείο μετά το οποίο η κατάσταση είναι πλέον ανεξέλεγκτη, πρέπει να γίνει δεκτό ότι χρειάζεται αρχικά ιδιαίτερη προσοχή και κάποια διορατικότητα για να κρίνει ο ανθιστάμενος σωστά την κατάσταση. Αν δούμε το πρόβλημα από την αντίστροφη πλευρά και πάλι δημιουργούνται προβλήματα, μιάς και η όποια καθυστέρηση μπορεί ν' αποβεί μοιραία. Γι' αυτό μόλις γίνουν αντιληπτές οι πρώτες προπαρασκευαστικές πράξεις ενεργοποιείται αυτόματα το δικαίωμα αντίστασης και δεν τελεί υπό καμία άλλη προϋπόθεση. (να εξαντληθούν δηλ. οι λοιπές εγγυήσεις του Συντάγματος)

β) Ευθύνη του πολίτη για παράλειψη αντίστασης;

Έχει υποστηριχθεί από μεγάλη μερίδα του νομικού κόσμου ότι το καθήκον αντίστασης έχει σχεδόν ανύπαρκτη νομική σημασία και ότι η σημασία του είναι περισσότερο παιδαγωγική και ηθικοπλαστική. Αν η νομική σημασία κρίνεται από το αν επιβάλλονται κυρώσεις από την παράλειψη μιάς πράξης, τότε πράγματι το καθήκον αντίστασης δεν είναι νομικό καθήκον. Το άρθρο 120 παρ 4 Σ πράγματι δεν προβλέπει την καταδίκη κάθε Έλληνα πολίτη, που δεν αντιστάθηκε, για εσχάτη προδοσία διά παραλείψεως(!). Νομικά δεν μπορεί να θεωρηθεί «ιδιαίτερη νομική υποχρέωση» η αντίσταση του πολίτη, όπως συναντάμε την αντίστοιχη έννοια στο ποινικό δίκαιο, γιατί το αρ 120 παρ 4 Σ δεν μπορεί να θεμελιώσει μία ειδική σχέση κοινωνικής εγγύτητας κάθε Έλληνα με το Σύνταγμα της Χώρας.

Αν θελήσουμε όμως να ξεπεράσουμε για λίγο το σχήμα : νομικό καθήκον = υποχρέωση τέλεσης πράξης, συνεπάγεται ότι: παράλειψη τέλεσης της πράξης = ποινή και να αποσυνδέσουμε την λέξη «νομικό καθήκον» από τις αρνητικά φορτισμένες λέξεις : εννομες συνέπειες, κυρώσεις, ποινές τι θα δούμε; Θα δούμε έναν όρο με έντονη δεσμευτικότητα και την πράξη που έγινε σε εκπλήρωση αυτού του νομικού καθήκοντος να συνοδεύεται από το τεκμήριο της νομιμότητας. Το

ερώτημα κατά πόσο μπορεί μία πράξη επιθετικής αντίστασης σε περίοδο δικτατορίας να θεωρηθεί νόμιμη με την επίκληση ενός «ηθικού καθήκοντος» επιδέχεται ενιαία απάντηση: δεν μπορεί. Υπάρχει βέβαια το νομικό δικαίωμα αντίστασης που θα προσφέρει την νομική βάση που θα νομιμοποιεί τις πράξεις αντίστασης, παθητικής ή ενεργητικής, αλλά ο συνδυασμός νομικού δικαιώματος και νομικού καθήκοντος προσφέρει ένα επιπλέον επιχείρημα για την νομική υπεράσπιση αυτών που αποφασίζουν να μην ανήκουν στην «σιωπώσα πλειοψηφία» μετά την κατάλυση του Συντάγματος.

Επίσης, ο όρος «νομικό καθήκον» ενισχύει και δίνει έμφαση στο γεγονός ότι πρέπει να παραλείπονται όλες εκείνες οι πράξεις που θα βοηθούσαν μια δικτατορία να εδραιωθεί και να παγιωθεί. Τονίζεται έτσι ότι δεν πρόκειται περί διακριτικής ευχέρειας, αλλά περί υποχρέωσης. Η επιβολή κυρώσεων που συνήθως συνοδεύει την παράλειψη καθήκοντος, εκτός του ότι είναι αδύνατη για τους λόγους που προαναφέρθηκαν, περισσότερο θα διέστρεφε, παρά θα ενίσχυε το σκοπό για τον οποίο θεσπίστηκε το αρ.120 παρ 4Σ. Επιβάλλεται μεν η αντίσταση, αλλά στο μέτρο και με την ένταση που μπορεί ο καθένας. Και αυτό θα κριθεί μόνο από τον ίδιο. Η τελική επιτυχία του «εγχειρήματος» (το να μην κριθούν παράνομες οι πράξεις των ανθιστάμενων κατά τη διάρκεια μιας δικτατορίας) εξαρτάται βέβαια, όπως πάντα, από τους φορείς της δικαιοσύνης, οι οποίοι σ' αυτό το στάδιο μπορεί να μην είναι πλέον οι φύλακες του Συντάγματος, πρέπει όμως να εξακολουθήσουν να είναι οι φύλακες του δικαίου, του αληθινού και όχι του νοθευμένου.

Σ Υ Μ Π Ε Ρ Α Σ Μ Α

Η ανάλυση που προηγήθηκε και οι προβληματισμοί που σκιαγραφήθηκαν μας οδηγούν στο τελικό συμπέρασμα ότι νομικό δικαίωμα και καθήκον αντίστασης υπάρχει όχι μόνο για τη διατήρηση της δημοκρατικής νομιμότητας, όταν η βίαιη κατάλυση του Συντάγματος είναι «εν τω γίνεσθαι», αλλά και για την αποκατάσταση της. Οι σπουδαίες πρακτικές και νομικές συνέπειες που έχει αυτή η διαπίστωση καθιστούν το άρθρο 120 παρ 4 Σ όχι εξαγγελία χωρίς ουσιαστικό περιεχόμενο, όπως χαρακτηρίζεται ενίοτε, αλλά φύλακα πρωτίστως της πολιτικής ελευθερίας του ανθρώπου, που αποτελεί ιστορική κατάκτηση και προϋπόθεση απελευθέρωσης του, η οποία πλήττεται και εκμηδενίζεται μέσω της κατάλυσης του Συντάγματος, που σε τελευταία ανάλυση δεν σημαίνει τίποτα άλλο, τίποτα λιγότερο και τίποτα περισσότερο από την διάρρηξη και κατάργηση ενός δημοκρατικού οικοδομήματος (που αποτέλεσε επιλογή της πλειοψηφίας του λαού), που κατοχυρώνει και εγγυάται τις ελευθερίες του ανθρώπου και που θέτει τους όρους άσκησης της κρατικής εξουσίας αλλά και τα όρια μέσα στα οποία αυτή μπορεί να ασκηθεί. Όταν οι εγγυήσεις νομιμότητας έχουν καταλυθεί, ο πολίτης βρίσκεται τελείως ανυπεράσπιστος στο έλεος μιας εξουσίας που αντλεί αξία από το γεγονός ότι κατάφερε να επιβληθεί με τη βία, είτε την ωμή είτε την ψυχολογική. Παραφράζοντας τον Ρήγα Φεραίο θα μπορούσαμε να πούμε ότι η αντίσταση είναι για τον λαό «το πλέον ιερό από όλα τα δίκαια του και το πλέον απαραίτητο από όλα τα χρέη του». Οι εκτροχιασμοί της εξουσίας από τη νομιμότητα που παρατηρούνται κατά κόρον στην πράξη και που δείχνουν έναν υποτροφικό σεβασμό προς το Σύνταγμα και προς το κράτος δικαίου γενικότερα (αντισυνταγματικοί νόμοι, παράνομες διοικητικές πράξεις, κατάχρηση εξουσίας κτλ) μπορεί να μην θεωρείται ότι καταλύουν το Σύνταγμα, έτσι ώστε να ενεργοποιείται το δικαίωμα αντίστασης, αφαιρούν όμως σταδιακά κάθε δικαιολογητική βάση για την άσκηση του δικαιώματος και την εκπλήρωση του καθήκοντος αντίστασης κατά την κρίσιμη στιγμή, εκφυλίζουν το κράτος δικαίου σ' ένα κράτος αδικού και οδηγούν είτε στην παθητικότητα και την πολιτική αδιαφορία είτε στην πολιτική ανυπακοή. Διότι η αξίωση της εξουσίας για συμμόρφωση του πολίτη στις επιταγές της προϋποθέτει, εκτός του να είναι αυτή νόμιμη κατά την προέλευση της, να αυτοδεσμεύεται και η ίδια από τους κανόνες δικαίου που θέτει και να επιβεβαιώνεται από τα πράγματα αυτή η πρόθεση αυτοδέσμευσης. Σε μια δημοκρατική και φιλελεύθερη έννομη τάξη η κρατική εξουσία νομιμοποιείται από τη νομιμότητα των

επιταγών της και υποτάσσεται και αυτή, όπως είναι αυτονόητο, στην «πρωταρχία του δικαίου».

Χρέος του πολίτη δεν είναι να αντισταθεί μόνο όταν φτάσει η ύστατη στιγμή, όπου θα επιχειρηθεί η βίαιη κατάλυση του Συντάγματος από εκείνους που θα εκμεταλλευτούν τις δικαιοκτικές δυσλειτουργίες ή και μετά από αυτήν προς αποκατάσταση της δημοκρατίας, αλλά συνεχώς, μέσω μιας καθημερινής «μικρής αντίστασης» που εμποδίζει την εξουσία να εκφυλιστεί. Χωρίς αυτήν είναι σχεδόν βέβαιο ότι η αντίσταση του άρθρου 120 παρ.4 του Συντάγματος θα αντιμετωπιστεί την στιγμή για την οποία προβλέπεται, όχι ως δικαίωμα και καθήκον, αλλά ως δικαιοκτικό απολίθωμα.